

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jaša Gabrijan

Družbeno gibanje Otpor
Model nenasilnega upora 21. stoletja

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Jaša Gabrijan

Mentorica: red. prof. dr. Danica Fink-Hafner

Družbeno gibanje Otpor

Model nenasilnega upora 21. stoletja

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Družbeno gibanje Otpor – model nenasilnega upora 21. stoletja

Družbeno gibanje Otpor je bilo konec 90. let eden glavnih akterjev spreminjanja družbeno-političnega sistema v Srbiji. S preobrazbo iz študentskega v ljudsko gibanje je postalo povezovalni člen sicer neenotne politične opozicije. Po zrušitvi Miloševića 5. oktobra 2000 je po krajšem obdobju iskanja nove identitete doživelo ponovno preobrazbo. Njegovi ustanovni člani nadaljujejo aktivistično delo v neprofitni organizaciji CANVAS, ki sorodnim gibanjem po svetu svetuje pri vodenju nenasilnega upora. Posebnosti Otpora so bile specifična časovna pojavnost, mednarodna podpora in lastna ustvarjalnost. Aktivisti so v skoraj desetih letih na protirežimskih demonstracijah nabirali bogate izkušnje z metodo poskusov in napak. Mednarodna podpora je prihajala od vrste organizacij in vlad, ki so v Otporu prepoznale relevantnega akterja sprememb. Prav tako je veliko vlogo imela lastna ustvarjalnost pri uporabi pogosto zabavnih protestnih taktik, ki so jo sami poimenovali laughtivism. To so glavni dejavniki uspeha Otpora, enega redkih gibanj, ki mu je institucionalizacija uspela, ne da bi se izgubila aktivistična narava organizacije.

Ključne besede: družbena gibanja, Srbija, Otpor, taktični upor, laughtivism, CANVAS.

Social movement Otpor – model for non-violent resistance in 21. century

Social movement Otpor was by the end of 90's one of main actors of social change in Serbia. With transformation from student to national movement it managed to become linking part of heterogenous political opposition. After bringing down Milošević on 5 October 2000, Otpor was searching for new identity and it underwent another transformation. Founding members of the movement continue with activist activities in not-for-profit organization CANVAS, consulting related movements on management of non-violent resistance. Factors of Otpor's uniqueness are specific timing, international support and authentic creativity. For almost ten years Otpor's activists gathered experience in anti-regime demonstrations through the method of »trial and error«. International support was coming from number of organizations and foreign governments, who recognized in Otpor relevant actor for social change. A crucial role had also creativity in Otpor's implementation of often entertaining protest tactics, the approach they named »laughtivism«. These are main factors of Otpor's success, that is one of rare movements which through institutionalization managed not to lose its activist nature.

Keywords: social movements, Serbia, Otpor, tactical resistance, laughtivism, CANVAS.

KAZALO:

1	UVOD	6
2	METODOLOŠKI NAČRT	8
	2.1 Hipoteza in raziskovalna vprašanja	8
	2.2 Uporabljena metodologija	10
3	TEORETIČNI DEL	11
	3.1 Teoretični uvod	11
	3.1.1 Nastanek družbenih gibanj	12
	3.1.2 Družbene spremembe	13
	3.1.3 Življenjski cikel gibanja	14
	3.1.4 Vodstvo gibanja	14
	3.1.5 Značilnosti družbenih gibanj	15
	3.2 Teoretični okvir	16
	3.2.1 Časovna pojavnost	16
	3.2.2 Zunanji vpliv	17
	3.2.3 Ustvarjalnost	17
4	EMPIRIČNI DEL	18
	4.1 Področja raziskovanja in metode raziskovanja	19
	4.2 Zgodovinski pregled	20
	4.2.1 Začetek Miloševićeve dobe – Srbija 1989–1991	20
	4.2.2 Devetomarčevske demonstracije – 9. in 10. marec 1991	21
	4.2.3 Mednarodne sankcije in premirje – 1992–1996	22
	4.2.4 Sto dni demonstracij – 1996–1997	23
	4.2.5 Nastanek Otpora in prve aktivnosti: 1998-1999	25
	4.2.6 Otpor po bombardiranju – 1999–2000	26
	4.2.7 To je to leto –2000!	27
	4.2.8 Otpor po 5. oktobru 2000	28
	4.2.9 Zaključek zgodovinskega pregleda	29
	4.3 Dejavniki posebnosti Otpora	29
	4.3.1 Čas	29
	4.3.2 Zunanji vpliv	32
	4.3.3 Ustvarjalnost	36
	4.4 Model gibanja Otpor	41

5	ZAKLJUČEK	44
6	LITERATURA	46

PRILOGE:

PRILOGA A: Intervju z Aleksandrom Bratkovičem	50
PRILOGA B: Intervju s Srđo Popovičem	51
PRILOGA C: Intervju z Dejanom Randićem	56

KAZALO SLIK IN PREGLEDNIC:

Preglednica 3.1: Huntingtonovi valovi demokratizacije	16
Preglednica 4.1: Področje raziskovanja in metode raziskovanja	19
Slika 4.1: Model gibanja Otpor	43

1 UVOD

Medtem ko pišem diplomsko delo, na Madžarskem in v Srbiji potekajo nenehne demonstracije proti samovolji sicer demokratično izvoljenih oblasti. Viktor Orban se tako že dalj časa spoprijema z uporom, kot sam pravi, "soroševcev", s čimer namiguje na pomen zunanjega dejavnika, natančneje vplivni Sorošev Sklad za odprto družbo, ki je menda zanetil in podprl demonstracije. S podobnimi argumenti se demonstracijam proti divjim megalomanskim projektom v mestu na Donavi upira tudi predsednik srbske vlade Aleksandar Vučić, ko demonstrante ob izdatni pomoči svojih "botov"¹ in vladi naklonjenih medijev označuje za "tuje plačance".

Pri omenjenih diskvalifikacijah civilne družbe nekako ne moremo spregledati paradoksalnosti izjav. Oba oblastnika so namreč na oblast pripeljale demokratične volitve, ki so glavni rezultat prav protirežimskih demonstracij in tranzicije sistemov v obeh državah. Po drugi strani pa se moramo z obema vsaj delno strinjati, saj številni viri podpirajo tezo o pomoči zahodnih držav razvoju postsocialistične civilne družbe.

George Soros je na novinarski konferenci leta 2003 celo sam priznal, da je nujno mobilizirati civilno družbo in omogočiti svobodne volitve. Priznava, da so to počeli na Slovaškem v času Vladimirja Mečiarja, na Hrvaškem v času Franja Tuđmana in v Jugoslaviji v času Slobodana Miloševića (MacKinnon 2003).

Tudi Goran Forbici v intervjuju za Sobotno prilogo Dela govori o zahodnem denarju, ki je podpiral širjenje zahodnih vrednot zadnjih petnajst let v tranzicijskih demokracijah (Forbici 2016).

V diplomskem delu se ukvarjamo s primerom srbskega družbenega gibanja Otpor², osrednjega nosilca revolucije, ki je privedla do odstopa Slobodana Miloševića. Na njegovem primeru bomo preverjali dejavnike, ki po našem mnenju opredeljujejo

---

¹ Okrajšava izraza (ro)bot izhaja iz računalništva. Bot je preprost program, ki opravlja repetitivne operacije na spletu, kot so npr. preiskovanje ključnih besed, zbiranje elektronskih naslovov itd. Izraz bot se uporablja tudi za privržence določene politične opcije, ki organizirano širijo oz. omejujejo določene ideje. Njihova dejavnost je najbolj opazna v komentatorskih rubrikah spletnih medijev.

² V nalogi uporabljamo naziv gibanja Otpor v izvorniku, v srbskem jeziku. Slovenski prevod bi glasil Upor.

uspešnost in učinkovitost delovanja družbenih gibanj, saj mislimo, da samo zunanji vpliv oz. podpora mednarodnih organizacij ni dovolj relevanten dejavnik za obsežnejšo družbenopolitično spremembo. Tako bomo preverjali še pomen širšega konteksta, in sicer časovno pojavnost gibanja. Otpor se je namreč pojavil med dvema valoma revolucij, torej v zgodovinsko zelo zanimivem trenutku – deset let po pojavu tranzicijskih revolucij³ s konca 80. let prejšnjega stoletja in deset let pred novim valom družbenih revolucij 21. stoletja (arabska pomlad, gibanje Occupy). Tretji dejavnik, ki ga preverjamo v naši nalogi, je avtohtone narave in izhaja iz gibanja samega. Pri tem mislimo na ustvarjalnost, taktike in tehnike upora, ki jih je uporabljal Otpor.

Zanima nas, ali lahko uspešnost gibanja preverjamo z interakcijo omenjenih treh dejavnikov in na njihovi podlagi gradimo model uspešnega gibanja 21. stoletja. Za primer smo uporabili Otpor, ki mu je po našem mnenju uspelo uresničiti svojo osnovno misijo – odstop Miloševića in transparentne demokratične volitve. Prav tako mu je uspelo, da je s transformacijo obstal kot nevladna organizacija, ki uspešno svetuje sorodnim družbenim gibanjem v njihovem boju.

Ob sprejemanju empiričnih pomanjkljivosti naše naloge, saj nismo opravili raziskave virov financiranja gibanja, primerjalne analize sorodnih gibanj ali več intervjujev, vseeno upamo, da bomo ponudili zadovoljiv vpogled v razumevanje izbranega družbenega gibanja in dejavnikov, ki so pomembno vplivali na njegovo uspešnost.

---

³ Pod pojmom "tranzicijske revolucije" razumemo revolucije v Srednji in Vzhodni Evropi, ki so med letoma 1989 in 1999 privedle do zamenjave komunističnih režimov s pluralističnimi demokracijami.

2 METODOLOŠKI NAČRT

Cilj diplomske naloge je prikaz modela gibanja Otpor, opredeljenega z raziskovanimi dejavniki časovne pojavnosti, zunanjega vpliva in lastne ustvarjalnosti. V nalogi preverjamo, ali je časovna pojavnost glavnim akterjem Otpora omogočala, da so črpali znanje iz tradicije tranzicijskih gibanj s konca 80. let. Padec komunističnih režimov je v tem obdobju odprl vrata mednarodnim organizacijam. Preverjamo, ali so te bile relevanten zunanji vpliv in so drugi dejavnik uspeha Otpora. Tretji dejavnik posebnosti Otpora, ki ga preverjamo, pa je lastna ustvarjalnost aktivistov v izvajanju protestnih aktivnosti in taktik. Zanima nas, ali so to trije glavni dejavniki, ki so akterjem Otpora pomagali vzpostaviti edinstven model nenasilnega upora, ki so ga pozneje uspešno prenašali na sorodna gibanja in revolucije prek svoje nevladne organizacije CANVAS⁴.

2.1 Raziskovalna vprašanja in hipoteza

Zastavimo si tri raziskovalna vprašanja:

1. Ali je obdobje, v katerem se je pojavil Otpor, omogočilo, da je gibanje črpalo izkušnje iz uspešnih revolucij v tem času?

Zanima nas pomen časovne pojavnosti za posebnost gibanja Otpor. Tukaj se bomo oprli na teorijo valov demokratizacije, ki jo je razvil Samuel P. Huntington (Huntington 1991). Ob preverjanju vpliva časovne pojavnosti, ki je po našem mnenju eden glavnih dejavnikov, da je Otpor postal model revolucije 21. stoletja, nam bodo v pomoč tudi naslednja dejstva s konca 20. stoletja: rast števila revolucij, demokratizacija režimov, razvoj tehnologije in medijev, globalna ekonomija ter mednarodne skupnosti.

---

⁴ CANVAS je mreža svetovalcev, ki imajo izkušnje s svetovanjem več kot 50 uspešnim demokratičnim gibanjem po svetu. Ustanovili so ga nekdanji aktivisti Otpora leta 2003 in deluje kot neprofitna institucija, ki temelji izključno na zasebnem financiranju. Canvas se nahaja v Beogradu (canvasopedia.org).

2. Ali so Otpor inicirale mednarodne organizacije in v kakšni obliki so vplivale na njegovo delovanje?

Preverjali bomo, ali je bil Otpor že od ustanovitve leta 1998 del večjega političnega projekta detronizacije Miloševića, ki so ga izdatno podpirale tuje organizacije in svetovalci, ali so zunanji vpliv na delovanje Otpora pomenile sočasne revolucije v sosednjih državah. Opri se bomo na koncept "difuzije revolucij", kot ga uporabljata Valerie J. Bunce in Sharon L. Wolchik (Bunce in Wolchik 2006, 283–304).

3. Kaj so posebnosti v ustvarjalnosti Otpora pri izvajanju protestnih taktik?

Zanimajo nas vzgibi za ustvarjalno, pozorno načrtovano in celo zabavno protirežimsko delovanje in različni vidiki ustvarjalnosti, ki bi lahko vplivali na posebnost Otpora med družbenimi gibanji. Največ pozornosti bomo namenili metodi posmeha oz. "laughtivismu"⁵, kot so jo poimenovali predstavniki Otpora in tako uvedli nov pojem v aktivistični diskurz. Pri odgovarjanju na to vprašanje se bomo opri na tržno-komunikacijski koncept upravljanja z blagovnimi znamkami oz. znamčenje⁶.

Z odgovori na raziskovalna vprašanja želimo preveriti naslednjo hipotezo:

Gibanje Otpor je zaradi treh dejavnikov – časovne pojavnosti, zunanjega vpliva in lastne ustvarjalnosti – postalo model nenasilnega upora 21. stoletja.

---

⁵ "Laughtivism" (laughter+activism) pomeni strateško uporabo humorja in zasmehovanje oblasti s ciljem spodkopavanja njihove avtoritete, premagovanja strahu, apatije ter doseganja ciljnih javnosti. Pojem so uvedli in tudi v praksi izvajali predstavniki organizacije CANVAS.

⁶ Izraz "branding" je v učbeniku Trženjsko upravljanje Philippa Kotlerja iz leta 1996 prvič preveden v slovenščino kot »upravljanje blagovne znamke«. Zaradi kompleksnosti in dolžine prevoda se v praksi za omenjen pojav bolj pogosto uporablja izraz v izvirniku. Leta 2002 je v slovenskem prevodu knjige No logo avtorice Naomi Klein prevajalka Aleksandra Rekar prvič uporabila besedo znamčenje (Damjan 2004, 428).

2.2 Uporabljena metodologija

Zbiranje virov

Zbiranje virov se nanaša na zbiranje in pregled obstoječe bibliografije o predmetu raziskovanja. Ta metoda je bila pomembna za opredelitev teoretičnega izhodišča in izpeljanih hipotez in za njihovo preverjanje, saj smo vsakega od treh dejavnikov preverjali z relevantno teorijo in strokovno literaturo o gibanju Otpor.

Analiza sekundarnih virov

Analiza sekundarnih virov je analiza in interpretacija razpoložljivih virov, kot so knjige, članki, raziskovalna poročila, medijski arhivi ter spletne strani. Analizo sekundarnih virov smo uporabili pri opredelitvi teoretskih izhodiščih in tudi pri dokazovanju hipoteze v empiričnem delu.

Zgodovinska analiza

Zgodovinska analiza je analiza sprememb v različnih časovnih točkah in primerjava glede na sedanje stanje. Pri opisovanju gibanja Otpor, njegovega zgodovinskega ozadja in razvoja je bila uporabljena zgodovinsko-razvojna analiza, ki se ukvarja z zgodovinskim razvojem pojava in raziskuje tendence v zgodovinskem razvoju določenega pojava.

Intervju

Intervju je načrten, organiziran in neposreden pogovor med (praviloma) dvema osebama. S sogovorniki smo opravili delno strukturirane intervjuje, saj smo pridobivali podatke o okoliščinah oz. kontekstu gibanja Otpor ter globljih vidikih problema: izkušnje, mnenja, vrednote in motivacija sogovornikov.

Študij primera

S študijem primera raziskovalec proučuje konkreten primer. V tej nalogi je študij primera osrednja raziskovalna tehnika. Osredotoča se na posamezne predmete raziskovanja, tj. dejavnike, ki so vplivali na razvoj Otpora.

3 TEORETIČNI DEL

Teoretični del smo razdelili na tri dele - na Teoretični uvod, Teoretični okvir in Povzetek. V **uvodu** smo povzeli opredelitve različnih avtorjev, vezane za družbena gibanja in koncepte, ki bodo tudi nam v pomoč pri pisanju naloge. To so koncepti, ki opredeljujejo življenjski cikel, vodstvo in lastnosti družbenih gibanj. V **drugem delu** pa skušamo postaviti teoretični okvir z vpeljavo teorij in konceptov, ki so neposredno vezani za dejavnike iz naše hipoteze – čas, vpliv in ustvarjalnost. Znotraj postavljenega teoretičnega okvira se bomo gibal v empiričnem delu. V **povzetku** bomo predstavili tabelarni pregled teorij in konceptov, uporabljenih v diplomskem delu.

3.1 Teoretični uvod

Z besedami “družba je drama” je Alain Touraine v knjigi Sociologija družbenih gibanj teatralno izrazil svoje mnenje, da so družbena gibanja glavni akterji zgodovine in da lahko sociologijo razumemo predvsem kot sociologijo družbenih gibanj (Touraine 1978, 41). Vsaj zgodovinsko gledano se lahko strinjamo z njim, saj se pojma “sociologija” in “družbeno gibanje” pojavita skoraj sočasno. Skovanki “sociologija”, prevzet z razsvetljenskimi mislimi, prvi prida današnjo opredelitev francoski pozitivist Auguste Comte. Pojem “družbeno gibanje” pa v svoji knjigi *Socialist and Communist Movements since the Third French Revolution* deset let po Comtu uporabi Lorenz von Stein. Oba pojma sta bila čez noč potrjena tudi v praksi. Leta 1848 se razcveti pomlad narodov, najobsežnejši val revolucij v Evropi, ki pa jih žal reakcionarne sile zatrejo že leto dni pozneje. A vseeno so revolucije prinesle vrsto zgodovinsko pomembnih sprememb, kot so konec fevdalizma, začetki parlamentarizma, razvoj misli o demokraciji, liberalizmu, socializmu ... To so prve revolucije, ki jih lahko imamo za “moderne” in se po Tomu Bottomoru razlikujejo od predpolitičnih gibanj, kot so npr. kmečki upori v fevdalizmu. Bottomore pravi, da so moderna družbena gibanja del širšega političnega konflikta ter sledijo trdnejšo ideologijo in so trajnejša (Bottomore v Touraine 1978, 8–9).

V drugi polovici 20. stoletja se pojavijo gibanja, ki se osredotočajo na postmoderne tematike, kot so človekove pravice ali ekologija, in jih je v nasprotju z modernimi družbenimi gibanji zaradi pluralnosti, dinamičnosti, fluidnosti in neulovljivosti težko vkalupiti v trdno družboslovno definicijo (Fink-Hafner 1992, 26).

3.1.1 Nastanek družbenih gibanj

Vukašin Pavlović omenja dve obdobji družbenih gibanj (Pavlović 2006, 50):

Prvo obdobje – prevladujejo gibanja, ki se opirajo na posamezne razrede, družbene sloje. Ta gibanja so toga v organizaciji, z visoko stopnjo notranje centralizacije in hierarhije. Taka so npr. delavska, sindikalna in kmečka gibanja.

Drugo obdobje – pojavijo se v sodobni, postindustrijski, potrošniški, informacijski, postmoderni družbi. To so t. i. "nova družbena gibanja" – okoljevarstvena, feministična, LGBT, mirovna.

Claus Offe (Offe v Pavlović 2006, 25) nastanek novih družbenih gibanj opisuje kot reakcijo na novo vrsto družbenih tem, ki vzniknejo kot negativni stranski učinki industrijske rasti in tehnološkega razvoja. Teza se dopolnjuje z razmišljanjem Jürgena Habermasa, da so 70. in 80. leta dvajsetega stoletja obeležila nova družbena gibanja, saj se težišče sodobnih konfliktov premakne s področja materialne proizvodnje in distribucije na področje vsakodnevnega družbenega življenja. Klasične politične stranke in organizacije ne morejo biti več edini ali najvažnejši instrument kanaliziranja in artikuliranja novih konfliktov (Habermas v Pavlović 2006, 25).

Pomen političnega delovanja zunaj vzpostavljenih institucij poudarjata tudi Donatella Della Porta in Mario Diani z razlago kolektivnega vedenja, ki je po njunem mnenju umeščeno zunaj obstoječih norm in urejenih družbenih odnosov in se poraja zunaj vzpostavljenih družbenih definicij. Študij kolektivnega vedenja se zatorej ukvarja s transformacijo institucionalnega vedenja. Tradicionalna normativna struktura prihaja v konflikt z nenehno razvijajočo se situacijo. Družbena gibanja spremlja nastanek novih pravil in norm (Della Porta in Diani 2006, 12).

3.1.2 Družbene spremembe

Kot pravi Rudolf Heberle (1968, 444), je večina velikih sprememb družbenega redu v zadnjih dveh stoletjih neposredni ali posredni rezultat aktivnosti družbenih gibanj. To je tudi njihova prvotna funkcija – sprememba.

Danica Fink-Hafner (1992, 13) meni, da so takšna razmišljanja o političnih inovacijah kot procesih, katerih subjekti so posamezniki ali skupine, v politologiji redka. Pa tudi takrat se pozornost osredotoča na posameznike, ki so politični vodje in na specifične skupine (elite), ki koncentrirajo družbeno oziroma politično moč za pospeševanje ali zaviranje političnih inovacij.

Lahko bi torej rekli, da sodobna policy znanost proučuje predvsem politične inovacije, ki prihajajo od zgoraj, iz politične elite oz. državne administracije, pravi Fink-Hafnerjeva. Za avtorico je takšno pojmovanje analitično neuporabno za raziskovanje družbenih gibanj, saj sama izpostavlja politične inovacije, ki jih vnašajo civilnodružbeni subjekti, ko pritiskajo od spodaj navzgor.

Nas v nalogi med drugim zanima geneza razvoja družbenega gibanja Otpor, ki se v določenem trenutku instrumentalizira in se sprememba političnega sistema izvaja od zgoraj navzdol, vendar še vedno zunaj obstoječega političnega sistema.

Za dejansko reševanje novih družbenih konfliktov je treba spremeniti celoten obstoječi sistem, kar seveda zaniha demokratično ravnotežje, v katerem dinamična družbena gibanja preverjajo stabilne politične institucije.

Po Mauriceu Duvergerju je družbeni konflikt rezultat nasprotujočih si interesov – družbeno favoriziranih, ki težijo k *statusu quo*, da bi obdržali sicer redke resurse, in prikrajšanih, družbeno deprivilegiranih, ki hočejo svoj delež resursov povečati (Pavlović 2006, 37).

Nikakor ne zanemarjamo pomena pritiska od spodaj navzgor, saj kot pravi Tim Jordan: Družbena gibanja napravijo razpoko v sistemu, skozi katero vstopa družbena sprememba, od prvega trenutka do največje eksplozije (Jordan 2005, 16).

3.1.3 Življenjski cikel gibanja

Za Bottomora je "družbena sprememba" *prva faza* v genezi družbenih gibanj, kjer so edino učinkovito sredstvo za izraz nezadovoljstva, težnje po spremembi. *Druga faza* že napoveduje upad pomena družbenega gibanja, saj "predstavniška demokracija" grozi z zmanjšanjem pomena politične akcije zunaj formalne, institucionalne sfere. In *tretja faza* v razvoju gibanj je "množenje gibanj" kot bolj ali manj trajne oblike politike v zahodnih demokracijah (Bottomore v Touraine 1978, 57).

Najpogosteje uporabljano (in pozneje nadgrajevano) opredelitev štirih stopenj življenjskega ciklusa gibanj je ponudil Herbert Blumer (Blumer v Della Porta in Diani 2006, 150):

1. Družbeno vrenje – neorganizirana agitacija in propaganda.
2. Množično navdušenje – izraženi razlogi nezadovoljstva in cilji gibanja.
3. Formalizacija – disciplinirana participacija in koordinacija aktivnosti.
4. Institucionalizacija – gibanje postane družbena institucija.

Po doseženi spremembi družbenopolitičnega reda se tako življenjski cikel družbenega gibanja končuje, saj postane institucionalizirano. Primere za to vidi Rudolf Heberle (1968, 444) v revolucionarnih gibanjih na Kitajskem in v Sovjetski zvezi, kjer komunizma ne moremo več imenovati gibanje, temveč se je preobrazil v državni režim. Podobni primeri so tudi delavska ali okoljevarstvena gibanja, ki prerastejo v laburistične in zelene stranke.

3.1.4 Vodstvo gibanja

O razvoju elit znotraj gibanja je govoril že Lev Trocki. Po njegovem je nujno, da je "tiha večina" izločena iz mehanike politične spremembe in da je *coup d'état* delo nekaterih in ne mnogih. Njegovo mnenje se razlikuje od mnenja Karla Marxa, ki je trdil, da je zgodovinska sprememba rezultat anonimnih angažiranih množic (Laughland 2008).

Tudi Le Bon nima pretiranega zaupanja v spontano delovanje množic, ko analizira njihove negativne značilnosti, kot so impulzivnost, nezmožnost razumnega

premišljanja, odsotnost presoje kritičnega duha in pretiranost občutij, ki zasvojijo posameznika, da deluje nagonsko (Le Bon 2001, 36). Pozneje se bomo podrobneje posvetili vprašanju, ali je spontano množično upornišvo proti avtoritarnemu sistemu resnično samo mit in so revolucije v resnici skrbno načrtovane operacije.

Charles Tilly, predstavnik teorije mobilizacije resursov, poudarja pomen organiziranega delovanja družbenih gibanj za mobilizacijo resursov. Govori o vlogi posameznikov, ki imajo večine organizacije in vodenja kampanj - "podjetniki gibanja". Mnenja je, da se pripadniki pridružijo gibanju na podlagi ocene stroškov in koristi ter da samo nezadovoljstvo ni dovolj za mobilizacijo, temveč da je ta odvisna tudi od drugih dejavnikov, kot so obseg dela, finančno nadomestilo, moralna vključenost, vera, prijateljstvo itd. (Tilly 1978). Konflikt in nezadovoljstvo sta inherentna vsaki družbi, vendar je za mobilizacijo ljudi najpomembnejši obstoj organizacije, ki zastopa njihove interese (Pavlović 2006, 52–53).

3.1.5 Značilnosti družbenih gibanj

Alberto Melucci (1991, 42) postavlja v središče razumevanja strukture družbenega gibanja dinamiko procesov različnih orientacij znotraj gibanja, zaradi katerih prihaja oz. ne prihaja do akcije, se gibanje razvija ali se ustavlja ter dosega svoje cilje ali razpada.

Kate Nash (2006, 119-120) označuje nova družbena gibanja na osnovi naslednjih značilnosti:

- 1) Nimajo instrumentalnega značaja. V svojih interesih so univerzalna in razumejo protest v imenu morale in ne neposrednih interesov določenih družbenih skupin.
- 2) Bolj so usmerjena na civilno družbo kot državo. Izražajo nezaupanje v birokratske strukture in nosijo interes za spremembo javnega mnenja.
- 3) Organizirana so neformalno. Bežijo od birokratizacije in hierarhije.
- 4) Odvisna so od medijev. Mediji so kanal za apeliranje, organizacijo in posredovanje učinkovitih slik o svojih uspehih oz. neuspehih režima.

Danica Fink-Hafner je povzela različne družboslovne opredelitve družbenih gibanj kot pojava z naslednjimi značilnostmi:

... kot specifično zvrst kolektivne akcije, kot sklop obnašanj v družbenem sistemu, ki prekoračujejo norme in institucionalna pravila političnega sistema; kot sklop obnašanj, zasnovan na konfliktu; kot družbeno skupino v akciji za ohranjanje ali spreminjanje obstoječe ureditve oziroma za prerazporeditev družbene moči; kot kolektivno akcijo za sprožanje ali preprečevanje družbenih sprememb (Fink-Hafner 1992, 26).

3.2 Teoretični okvir

V poglavju Teoretični okvir predstavljamo izbor teorij in konceptov, ki jih bomo uporabljali v empiričnem delu naše naloge pri preverjanju dejavnikov posebnosti gibanja Otpor - čas, vpliv in ustvarjalnost.

3.2.1 Časovna pojavnost

Samuel Huntington opredeljuje "tri valove demokratizacije" kot skupino tranzicij iz nedemokratskega v demokratski sistem, ki se zgodijo v določenem časovnem obdobju in jih je občutno več kot tranzicij v obratni smeri. Navaja naslednje glavne razloge za posamezne valove: 1. val – industrializacija, 2. val – dekolonizacija in 3. val – demokratizacija (Huntington v Journal of Democracy 1991, 14).

Preglednica 3.1: Huntingtonovi trije valovi demokratizacije

	OBDOBJE	PRIMERI
prvi val	1828–1926	Britanija, Francija, ZDA
drugi val	1943–1962	Indija, Izrael, Japonska
tretji val	1974–1991	Južna in Vzh. Evropa, Latinska Amerika, deli Afrike

Vir: Huntington (1991, 14).

Nekatere glavne razlike med valovi so po mnenju avtorja vloga množičnih demonstracij, razvoj komunikacijske tehnologije in "učinek snežene kepe". Zadnji je opredeljen kot pojav, ko "uspešna demokratizacija spodbudi sorodne procese v drugih državah".

3.2.2 Zunanji vpliv

Koncept učinka snežene kepe iz Huntingtonove teorije valov demokratizacije sta nadgradili avtorici Valerie J. Bunce in Sharon L. Wolchik (2006) z opredelitvijo koncepta difuzije. Raziskovali sta volilne revolucije⁷, ki so med letoma 1996 in 2005 zajele Bolgarijo, Romunijo, Slovaško, Hrvaško, Srbijo, Gruzijo, Ukrajino in Kirgizistan in ugotavljali podobnosti med revolucijami v teh državah. Regionalno difuzijo omenjenih revolucij sta avtorici opredelili kot proces, v katerem se nove ideje, institucije in modeli vedenja v istem časovnem obdobju širijo med geografsko bližnjimi državami (Bunce in Wolchik 2006). Po njunem mnenju je difuzija posledica več dejavnikov, kot so civilna družba v razvoju, obstoj priložnosti za demokratične spremembe in vzpostavljanje mednarodnih omrežij (Bunce in Wolchik 2006).

3.2.3 Ustvarjalnost

Michel de Certeau v svoji knjigi *Practice of Everyday Life* vzpodbuja "kreativni upor" proti represivnosti sodobne družbe. V tem boju "represije in ekspresije". je strategija domena subjektov, ki posedujejo moč, taktike pa so orožje v rokah podrejenih (de Certeau 1984). Pri našem preverjanju hipoteze pa se bomo naslonili na bolj praktične koncepte s področja tržnega komuniciranja, med katerimi bi izpostavili znamčenje. Osrednji elementi znamčenja so identiteta, pozicioniranje in imidž znamke. Identiteta znamke se nahaja na strani lastnika znamke in je pravzaprav način, kako lastnik želi, da se znamka percipira. Njegova dolžnost je, da določi namero in smisel znamke (Kapferer 2008, 34). Komuniciranje identitete je proces pozicioniranja znamke, oziroma umestitve znotraj določene konkurenčne skupine ter izpostavljanja konkurenčnih prednosti (Kapferer 2008, 53). Imidž znamke je torej percepcija identitete in končni rezultat procesa znamčenja.

---

⁷ Volilna revolucija je koncept, kjer opozicija zahteva transparentne in demokratične volitve v ne-demokratičnih ali prevdo-demokratičnih sistemih.

4 EMPIRIČNI DEL

Empirični del naloge je razdeljen na tri dele. V **prvem delu** bomo skušali opraviti zgodovinsko analizo dogodkov v Srbiji med letoma 1991 in 2000, ki so vplivali na nastanek, delovanje, uspeh in končno razkroj gibanja Otpor. Analizirali bomo ključne protirežimske demonstracije v letih 1991–1992 in 1996–1997 ter vzpon Otpora od študentskega do narodnega gibanja (1998–2000). Prav tako bomo analizirali transformacije Otpora po zrušitvi Miloševića konec leta 2000 do ustanovitve nevladne organizacije CANVAS leta 2003. To bomo opravili na podlagi podatkov, pridobljenih s pregledom dokumentacije srbskih medijev o protirežimskih demonstracijah v obdobju 1991–2000, in z intervjuji s predstavniki gibanja Otpor, ki so opisali kronologijo gibanja v istem času.

V **drugem delu** bomo v treh ločenih podpoglavjih poskušali strokovno odgovoriti na tri raziskovalna vprašanja z začetka naloge:

1. Ali je obdobje, v katerem se je pojavil Otpor, omogočilo, da je gibanje črpalo izkušnje iz uspešnih revolucij v tem času?
2. Ali so Otpor inicirale mednarodne organizacije in v kakšni obliki so vplivale na njegovo delovanje?
3. Katere so posebnosti v ustvarjalnosti Otpora pri izvajanju protestnih taktik?

Pri poskusu odgovarjanja na vprašanja se bomo oprli na teorije, opredeljene v poglavju Teoretični okvir. Za preverjanje pomena dejavnika *čas* bomo uporabil teorijo valov demokratizacije Samuela Huntingtona, za dejavnik *zunanji vpliv* teorijo difuzije volilnih revolucij Bunce in Wolchik ter za dejavnik *ustvarjalnost* koncept znamčenja in "laughtivisma". Ob teorijah in konceptih nam bo pri odgovarjanju na vprašanja v pomoč tudi pregled strokovnih člankov in raziskav na temo gibanja Otpor ter analiza opravljenih intervjujev.

V **tretjem delu** bomo poskušali narisati model gibanja Otpor, utemeljen na treh raziskovanih dejavnikih. Tako bomo s študijo primera Otpor zaključili empirični del diplomske naloge, v katerem poskušamo preveriti zastavljeno hipotezo.

4.1 Področja raziskovanja in metode raziskovanja

Preglednica 4.1: Področja raziskovanja in metode raziskovanja

Področje raziskovanja	Ključne metode raziskovanja
Zgodovinski pregled političnega dogajanja v Srbiji 1990–2001	<ul style="list-style-type: none"> – Pregled medijskih arhivov za leta 1989 – 2002; – pregled dokumentov in poročil o ključnih demonstracijah 1991, 1996 in 2000; – intervjuja s predstavnikoma gibanja Otpor: Srđa Popović, ustanovitelj in vizionar gibanja, in Dejan Randić, ustanovitelj in kreativni direktor; – intervju z direktorjem Centra za razvoj neprofitnega sektorja (CRNS) v Srbiji Aleksandrom Bratkovićem.
Raziskovalno vprašanje št. 1: <i>Ali je obdobje, v katerem se je pojavil Otpor, omogočilo, da je gibanje črpalo izkušnje iz uspešnih revolucij v tem času?</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Intervju s predstavniki gibanja Otpor; – pregled sekundarnih virov: spletna stran organizacije CANVAS canvasopedia.org; – uporaba koncepta valovi demokratizacije Samuela Huntingtona.
Raziskovalno vprašanje št. 2: <i>Ali so Otpor inicirale mednarodne organizacije in v kakšni obliki so vplivale na delovanje gibanja?</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Intervju s predstavniki gibanja Otpor; – intervju z direktorjem CRNS; – pregled vsebine znanstvenih člankov, ki obravnavajo Otpor (1998–2001); – uporaba koncepta difuzije Bunce in Wolchik.
Raziskovalno vprašanje št. 3: <i>Kaj so posebnosti v ustvarjalnosti Otpora pri izvajanju protestnih taktik?</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Intervju s predstavniki gibanja Otpor; – pregled vsebine literature: knjige predstavnikov Otpora: <i>Nenasilna borba</i> (2007) in <i>Blueprint for a revolution</i> (2015); – uporaba koncepta znamčenje iz tržno-komunikacijske prakse.

4.2 Zgodovinski pregled

Za razumevanje nastanka Otpora je treba predstaviti kronologijo dogajanja v Srbiji od prvih republiških večstrankarskih volitev leta 1990 do Miloševićevega padca na množičnih demonstracijah 5. oktobra 2000. Osredotočili smo se na dogodke, ki so pomembno vplivali na nastanek in delovanje Otpora.

4.2.1 Začetek Miloševićeve dobe – Srbija 1989–1991

Srbska skupščina sprejme spremembe Ustave SR Srbije in to je bil uvod v razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Slobodan Milošević je bil predsednik SR Srbije in izpeljane so bile prve večstrankarske volitve, na katerih je zmagala Miloševićeva Socialistična stranka Srbije (Socijalistička partija Srbije - SPS). Začele so se širiti obtožbe, da so volilni izidi ponarejeni. Šibka civilna družba, neodvisni mediji in opozicija so poskušali preprečiti nasilni razpad države, vendar so prevladali nacionalistični politični igralci. V Sloveniji, na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini (BiH) se je začela vojna. Dvesto srbskih umetnikov je podpisalo peticijo proti Miloševićevi "politiki vojne". Pred stavbo nacionalne televizije v Beogradu so potekali prvi protivladni protesti. Slovenija, Hrvaška, Makedonija in BiH razglasijo neodvisnost.

Milošević je leta 1991 nadzoroval vse stebre oblasti. Bil je predsednik republike, njegov SPS je imel v skupščini tričetrtinsko večino, vlada je bila stabilna, na čelu nacionalnega medija RTS je bil "aparatchik". Oblast je hkrati vodila vojno zunaj meja države z orožjem, znotraj pa medijsko in institucionalno vojno z represivnimi sredstvi. Obstajala je "psevdomokracija" (Goati v Spasić in Subotić 2001, 44). Volitve so bile nedemokratske in netransparentne. Nadzirala jih je kar sama oblast in objavila sumljive izide, mednarodnim organizacijam pa preprečila nadzor volitev. V nasprotju z drugimi državami v regiji je bila opozicija razklana in civilna družba šibka (Vujadinović v v Spasić in Subotić 2001, 333).

4.2.2 Devetomarčevske demonstracije – 9. in 10. marec 1991

Prve množične demonstracije proti Miloševićevemu režimu spomladi 1991 so bile usmerjene predvsem proti njegovi represivni politiki, medijski propagandi ter izključevanju opozicije iz političnega delovanja in manj proti vojaškim posegom. Demonstracije so bile zaradi razklanosti opozicije organizirane ločeno, 9. in 10. marca, čeprav so bile zahteve enake – osvoboditev nacionalne televizije ("TV Bastilja") oz. odstop njenega direktorja in štirih urednikov. V Beogradu se je na Trgu republike 9. marca 1991 pod okriljem največje opozicijske stranke Srbsko gibanje za obnovo (Srpski pokret obnove – SPO) Vuka Draškovića zbralo med 100.000 in 150.000 ljudi in vsaj sedem ur nadzorovalo mestno središče. Medtem je policija v glavnem varovala zgradbo TV Beograd in predsedniško rezidenco na Dedinju. Odgovor policije je bil silovit in brutalen. Dva človeka (protestnik in policist) sta bila ubita, 636 ljudi je bilo aretiranih, prepovedali so dva glavna neodvisna medija, Radio B92 in televizijo Studio B. V televizijskem nastopu je Milošević dejal, da dogodke vodijo sile kaosa in norosti, ki grozijo, da bodo povrnile vse, proti čemur so se Srbi bojevali pred 50 leti (Portal RTS 2010).

Naslednji dan, 10. marca, so bile naslovnice časopisov polne naslovov, kot npr. "Rušilni pohod demonstrantov". Kot odgovor na dogodke prejšnjega dne je zdaj vajeti demonstracij prevzela civilna družba, in to so bili zametki družbenega gibanja, ki je povezal Demokratično stranko (Demokratska stranka - DS), študente Univerze v Beogradu, intelektualce in javne osebnosti. Demonstranti so izvedli "nenasilno okupacijo" Terazij in tam je bil organiziran "parlament". Govorniki so dogodke primerjali s češkoslovaško "žametno revolucijo" in mahali s plišastimi medvedki pandami. Že na demonstracijah dan prej so se slišali vzkliki "Alea Alea Securitatea!" kot odmev na romunsko revolucijo leta 1989. Protestniki so 24 ur sedeli na ulicah glavnega mesta in tako blokirali središče Beograda, dokler se vojska ni umaknila, država pa izpolnila njihovih zahtev. 11. marca je Milošević kot odziv na protirežimske demonstracije na Ušću organiziral kontramiting "Za obrambo republike, ustavnosti, svobode in demokracije". Sam se ga ni udeležil, govorniki so bili ideologi SPS, ki so navzoče dokaj eksplicitno nagovarjali, naj se "otresejo huliganov". Po petih dneh demonstracij so 14. marca oblasti izpustile demonstrante iz pripora, direktor nacionalne radiotelevizije RTS in notranji minister pa sta morala odstopiti.

Analiza demonstracij 1991

Demonstracije 9. in 10. marca 1991 sta ločeno organizirali politični stranki SPO in DS, kar je bil jasen znak razklanosti opozicije. Za prvi dan so bili značilni oboroženi spopadi demonstrantov in policije ter kaotično, spontano vedenje množice na ulicah. Naslednji dan so bili protesti nenasilni in organizirani. Zasnovani so bili kot simulacija demokratičnega političnega delovanja ("terazijski parlament"), s čimer so jasno pokazali, kaj je glavni cilj demonstracij. Pojavljale so se posamezne reference na tranzicijske revolucije v bližnjih državah. Demonstracije, na katerih so bili najštevilnejši študenti, so zdaj prvič združile različne družbene in politične skupine v boju proti avtoritarnemu sistemu Slobodana Miloševića. Oblasti so se odzvale z nasiljem nad demonstranti, medijsko propagando in kontramitingom, ki je postal stalnica režimske kontrapropagande. Pri kontramitingu gre namreč za tipičen "astroturfing"⁸, ki je v nasprotju s propagandno metodo "grassroots". Cilj kontramitinga je bil pokazati, da dogodki prejšnjih dni na Terazijah niso bili izraz javnega mnenja. Eden od razlogov za demonstracije je bil tudi sum o prirejanju volilnih izidov, kar je postalo praksa oblasti na vsakih volitvah.

4.2.3 Mednarodne sankcije in premirje – 1992–1996

Aprila 1992 sta Srbija in Črna gora razglasili novo državo Zvezno republiko Jugoslavijo (ZRJ), kar je pomenilo uradni konec in razpad SFRJ. Mesec dni pozneje je Varnostni svet ZN uvedel mednarodne gospodarske sankcije proti ZRJ zaradi sodelovanja Srbije in Črne gore v vojni v Bosni in Hercegovini⁹. Milošević je razpisal predčasne zvezne in lokalne volitve. Del opozicije je pozival k bojkotu volitev s taktiko "belih lističev"¹⁰. Na dvotedenskih opozicijskih demonstracijah pod imenom Vidovdanski zbor se je junija zbralo več kot 100.000 ljudi, ki so zahtevali spremembo volilnih pravil in odstop Slobodana Miloševića. Konec leta so bile izpeljane predčasne volitve na vseh ravneh (zvezne, republiške, lokalne in predsedniške). Opozicija je

---

⁸ "Astroturfing" je metoda prikritega pokroviteljstva določene aktivnosti, ki naj bi dajala videz spontanosti. Je nasprotje aktivnosti "grassroots".

⁹ Sankcije so bile v naslednjih letih z različnimi resolucijami zaostrovane in ublaževane, dokler niso bile oktobra 1996 odpravljene. Po celovitosti in ostrini, z izjemo vojaškega posredovanja, so to bile ene najhujših sankcij, ki so jih Združeni narodi doslej sprejeli proti samo eni državi. Večina prometa blaga je potekala na črnem trgu, posledično je v državi prišlo do hude gospodarske krize in velikanske hiperinflacije (bankovec za 500.000.000.000 dinarjev).

¹⁰ Del opozicije še vedno na vsakih volitvah po letu 2000 poziva volivce, naj oddajo prazen volilni listič kot izraz državljanske nepokorščine.

prvič dobila večino v 11 občinah in nekaj več mest v republiški in zvezni skupščini. SPS je dobil večino glasov v skupščini in Milošević je ostal predsednik Srbije. Leta 1995 se je z vojaško akcijo Nevihta končala vojna na Hrvaškem, nekaj mesecev pozneje pa z daytonskim mirovnim sporazumom¹¹ tudi vojna v BiH. Srbski predsednik Milošević je bil eden od podpisnikov sporazuma in za mednarodno skupnost postal "glavni porok za mir na Balkanu". Mednarodne sankcije proti ZRJ so bile odpravljene.

4.2.4 Sto dni demonstracij – 1996–1997

Preganjanje političnih nasprotnikov ter omejevanje javnega zbiranja in svobode govora sta postala stalna oblika represije oblasti. Opozicijske politične stranke v Srbiji so začele pripravljati skupen politični program z enim samim ciljem – zrušiti Miloševićev režim. Sodelovanje opozicije in nevladnega sektorja se je krepilo.

17. novembra 1996 so bile zvezne in lokalne volitve. Opozicija je marca tega leta na velikem protestnem zborovanju ob peti obletnici prvih demonstracij naznanila skupen nastop na volitvah kot koalicija "Skupaj" (Zajedno), sestavljale pa so jo stranke SPO in Državljanska zveza Srbije (Građanski savez Srbije - GSS). Na volitvah je dobila večino v 32 občinah, vendar Milošević ni priznal takega izida, to pa je pripeljalo do množičnih trimesečnih demonstracij.

Demonstrantom so se pridružili tudi delavci, saj so sankcije močno prizadele gospodarstvo in so tovarne obratovale s samo polovično zmogljivostjo. Kljub temu so družbena podjetja zaposlovala veliko preveč kadrov, seveda političnih. Najbolj je bilo to opazno v industrijskem Nišu, kjer je protirežimska radijska postaja objavila predčasne neuradne izide volitev, po katerih naj bi več kot dve tretjini sedežev v mestni skupščini pripadlo koaliciji "Skupaj". Ljudje so ponoči slavili zmago v mestnem središču. Uradni izidi, ki jih je naslednji dan objavila volilna komisija, so bili seveda popolnoma drugačni. Predstavniki koalicije "Skupaj" so oblast obtožili volilne kraje. Naslednji dan so se v Nišu začeli protesti in novica o volilni kraji se je naglo razširila

---

¹¹ Mirovna konferenca o koncu vojne v Bosni in Hercegovini je potekala v letalskem oporišču Wright-Patterson v bližini Daytona v ameriški zvezni državi Ohio, končala pa se je s sklenitvijo Splošnega okvirnega sporazuma o miru v Bosni in Hercegovini oz. daytonskega mirovnega sporazuma).

po vsej državi. Koalicija "Skupaj" je pozvala državljane na demonstracije. Na gesla v Beogradu „Ne damo Niša“ so v Nišu odgovorili z „Ne damo Beograda“. Protestom so se prvi pridružili študentske organizacije in srednješolci, medtem ko so se sindikati distancirali. Edino nasilno dejanje na demonstracijah je bilo metanje televizorja s terase poslopja TV zaradi načina poročanja. Protestni sprevodi, piščalke in soočanje s policijskimi kordoni so postali vsakdanjost demonstrantov v naslednjih treh mesecih. Ključni dogodki v tem obdobju so bile demonstracije ob katoliškem in pravoslavnem novem letu (31. 12. 1996 in 14. 1. 1997). V Nišu se je na silvestrovo zbralo več kot 100.000 ljudi, to je kar polovica vseh prebivalcev mesta, na beograjskem Trgu republike pa okrog 250.000 ljudi. Na poziv študentskega parlamenta je pravoslavno novo leto v Beogradu praznovalo okrog 500.000 ljudi. Konec decembra 1996 je na Miloševićevo povabilo v Beograd prispela komisija Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) na čelu z nekdanjim španskim premierjem Felipejem Gonzalesom, ki naj bi ugotovila prave izide lokalnih volitev. Ugotovila je, da je koalicija "Skupaj" zmagala na lokalnih volitvah v 13 srbskih mestih in v devetih beograjskih občinah. OVSE je sporočil Miloševiću, naj prizna zmagovalce prvotnih volitev, sicer ga čaka mednarodna osamitev. Milošević je februarja 1997, po 88 dneh demonstracij in ugotovitvah komisije OVSE, moral priznati prave volilne izide. Vlada je privolila v sprejetje t. i. lex specialis (posebnega zakona), ki priznava zmago opozicije v vrsti lokalnih skupnostih. Beograd je tako dobil prvega nekomunističnega župana po 2. svetovni vojni. To je bil predstavnik DS Zoran Đinđić. Koalicija "Skupaj" je vzpostavila oblast v lokalnih skupnostih, kjer je zmagala na volitvah.

Analiza demonstracij 1996–1997

Čeprav je bil Miloševićev režim resno zamajan, je opozicija zaradi notranjega razdora nazadnje doživela neuspeh, to pa je pripeljalo do ponovne krepitve režima. Kljub temu so demonstracije pomembno vplivale na nadaljnje dogajanje, saj so pokazale moč opozicije in civilne družbe. Opozicija se je povezovala in nastajalo je vse več nevladnih organizacij na področju človekovih pravic in demokracije. Bodoči pripadniki Otpora so bili aktivno vključeni v organizacijo demonstracij, in Popović pravi, da je bil njihov največji nauk, kako delovati na ulici, kako se postaviti proti policiji, kako komunicirati s politično opozicijo (Popović 2016).

4.2.5 Nastanek Otpora in prve aktivnosti: 1998–1999

Milošević je znova v sumljivih okoliščinah spet postal predsednik in vladajoča koalicija SPS in Srbske radikalne stranke (Srpske radikalne stranke - SRS) se je zatekala k vse bolj represivnim ukrepom. Uvedeni so bili zakoni, ki omejujejo avtonomnost univerz in medijev¹².

Delu mladih protestnikov je bilo dovolj delovanja kot podmladek Demokratične stranke in politizacije študentskih organizacij (Popović 2016), zato so ustanovili študentsko gibanje Otpor. Prva ekipa Otpora so bili aktivisti Študentske unije, Študentske zveze in Gibanja študentov Srbije, njihovo delo pa je koordiniral Srđa Popović, takrat član Demokratične stranke (Kosanović 2001). Vseh 20 ustanovnih članov Otpora so bili udeleženci študentskih protestov 1996–97, ki niso bili uvrščeni v študentski politični klub, ki je služil za nabor študentskih vodij v opozicijske politične stranke (Kosanović 2001).

Otpor je začel svoje prve aktivnosti že takoj po ustanovitvi oktobra 1998, ko so njegovi člani z grafiti, na katerih je bila upodobljena pest, simbol Otpora, poslikali ves Beograd. Hkrati si je krepil mednarodni ugled subverzivne gverilske organizacije, in novembra 1998 je direktor neodvisnega radia B92 Veran Matić prišel na podelitev nagrade MTV Free your mind v majici Otpora. Neposredni prenos prireditve je bil v Srbiji seveda takoj prekinjen. Nagrado je posvetil medijem, fakultetam in študentom. Nekaj dni pozneje je Otpor organiziral svoj prvi pohod na Fakulteto za elektrotehniko. Čez mesec dni so ponovili proteste na Filološki fakulteti in Otpor je dosegel prvo zmago – dekan fakultete, član vladne Srbske radikalne stranke, je bil odstavljen.

Analiza začetkov Otpora

Opozicija je bila leta 1998 še vedno dokaj razdeljena in zanimivo je, da je tudi Otpor zrasel iz razcepa in različnih političnih interesov v študentskem gibanju. Lahko sklepamo, da je bil Otpor ustanovljen zaradi (a) neuresničenih političnih ambicij študentskih aktivistov ali (b) težnje po politični neodvisnosti, načela, ki so ga

---

¹² Kot zanimivost naj omenimo, da je bil v tem obdobju (1998–2000) minister za informiranje v Miloševićevi vladi, ki je sprejela represivne zakone, današnji predsednik vlade Srbije Aleksandar Vučić.

upoštevali tudi v poznejšem delovanju. Ustanoviteljem gibanja politična stranka DS in študentsko gibanje nista omogočala radikalnega odziva na represijo oblasti. Tukaj se spomnimo na Habermasa, ki trdi, da klasične politične stranke in organizacije ne morejo biti edini ali najvažnejši instrument kanaliziranja in artikuliranja konfliktov (Habermas v Pavlović 2006, 25). Že prvi koraki so bili v skladu s tržno-komunikacijskimi načeli, saj je Otpor od začetka gradil na (a) vizualni identiteti – gverilska pest, (b) globalni prepoznavnosti – nagrada MTV in (c) subverzivnosti – aretacije.

4.2.6 Otpor po bombardiranju – 1999–2000

Dejavnosti Otpora so po prvih uspehih preglasile bombardiranje ZRJ, ki je trajalo od 24. marca do 10. junija 1999. Po njem je postajala dejavnosti Otpora vse bolj sistematična in intenzivna. Ena od prvih je “programskega značaja”. Avgusta 1999 je Otpor predstavil strateški dokument z naslovom Deklaracija o prihodnosti Srbije.

Izpostavljeni so bili trije cilji: (1) zahteva po sprejetju novega Zakona o Univerzi, (2) odprava Zakona o informiranju in končanje državne represije nad mediji ter (3) razpis volitev na vseh ravneh (Naumović 2006, 173). Deklaracijo so podpisale študentske in nevladne organizacije ter vrsta vidnih posameznikov. Ne moremo spregledati dejstva, da se v deklaraciji zrušitev Miloševića ne omenja, medtem ko je bil v kampanji, ki je sledila, to edini cilj. Tako bi lahko ta trenutek opredelili kot preobrazbo Otpora iz single-issue študentskega gibanja v protimiloševićevsko ljudsko gibanje.

Septembra 1999 je bilo javno mnenje drugačno kot pred bombardiranjem, saj je bilo kar 80 % anketiranih za spremembo oblasti. Kot glavni razlog niso navajali Miloševićeve agresorske politike, temveč nezadovoljstvo z ekonomskim položajem (Milošević 1999 v Vreme). Po demonstracijah 11. novembra 1999 je bil Otpor prvič omenjen na drugem programu režimske nacionalne televizije kot “destruktivna, nasilna organizacija”. Tako kot režim so ga tudi opozicijske stranke končno prepoznale kot odločilnega igralca in med DS in SPO se je začel resen “boj za gibanje”. Število članov Otpora se je nenadoma močno povečalo – na nekaj deset tisoč, saj sta obe stranki naložili lokalnim štabom, naj mlade strankarske člane vpisujejo tudi v Otpor.

Analiza delovanja Otpora 1999–2000

Po bombardiranju je bilo javno mnenje na strani opozicije in Otpor je veljal za osrednjega nosilca družbenih sprememb. Dejavnosti so se ob pomoči hitro rastočega števila članov v notranjosti Srbije močno stopnjevale. Mednarodne organizacije so aktivno podpirale Otpor, opozicijo, neodvisne medije in razvoj civilne družbe nasploh.

4.2.7 To je to leto – 2000!

13. januarja 2000 se je 30.000 zbranih ob pravoslavnem novem letu na Trgu republike mirno razšlo s sloganom "Srbija nema šta da slavi" (Srbija nima razloga za praznovanje). Otpor je začel kampanjo "To je ta godina" (To je to leto).

Mesec dni pozneje je Otpor pripravil svoj prvi kongres kot parodijo na četrti kongres SPS, ki je potekal istega dne. Otpor je napovedal sodelovanje s političnimi strankami, nevladnimi organizacijami, neodvisnimi mediji in sindikati ter vzpostavitev enotne fronte za boj proti režimu. Na kongresu se je tudi uradno preimenoval – ni bil več tematsko (single-issue) študentsko gibanje, ki se zavzema za avtonomijo univerz v Srbiji, temveč ljudsko gibanje Otpor z ambicioznim načrtom izvesti državni prevrat in pripraviti demokratične volitve. Odtlej je bila namreč potrebna bistveno bolj formalna organizacija s strogo hierarhijo in jasnim načrtovanjem, čeprav je Otpor še naprej ohranjal podobo neformalnega novega, difuzno in nehierarhično organiziranega družbenega gibanja (Naumović 2006, 149).

27. julija 2000 je Milošević razpisal izredne predsedniške volitve. Otpor je vodil dve sočasni kampanji – negativno ("proti") s sloganom "Gotov je" (Konec je z njim) in pozitivno ("za") s sloganom "Vreme je" (Čas je), s katero je poudarjal pomen množične volilne udeležbe. Usmerjeni sta bili predvsem na mlade in volilne abstinente. Otpor ima velike zasluge za visoko udeležbo (72 %) na predsedniških volitvah 24. septembra 2000 (Drčelić 2012). 24. septembra 2000 je Milošević izgubil volitve, opozicija pa je pozivala k splošni stavki. Vsesrbski množični protesti 5. oktobra so odnesli Miloševićevo režim. Otpor po pričevanju njegovih pripadnikov ni bil del organizacije, čeprav so demonstracije potekale pod znamenji gibanja, ki je bilo takrat najmočnejši simbol upora.

Analiza dogodkov do padca Miloševića

Kongres Otpora, ki se je iz študentskega prelevil v ljudsko gibanje, je bil znak njegove večje institucionaliziranosti in širjenja delovanja. Tudi opozicijske stranke so ga začele priznavati kot najpomembnejšega protirežimskega igralca, njihovi novi člani pa so postajali hkrati tudi člani gibanja. Otpor je sočasno izvajal dve kampanji – proti Miloševiću in za volilno udeležbo – s pristopom, značilnim za tržno-komunikacijske kampanje. Zmaga opozicije na volitvah je bila potrjena z množičnimi demonstracijami 5. oktobra 2000.

4.2.8 Otpor po 5. oktobru 2000

Milošević je priznal zmago opozicijskega kandidata Vojislava Koštunice in za december 2000 razpisal republiške volitve. Opozicija je tako dobila priložnost za dokončno reformo oblasti. Otpor je ponovno vodil kampanjo za čim večjo volilno udeležbo. Po nekajmesečni postmiloševićevski slavi se je zanj začela kriza identitete. Najprej se je poskušal etablirati kot nadzorna organizacija (watchdog) dejavnosti nekdanje opozicijske koalicije na oblasti, vendar kampanje, kakršna je bila npr. "Samo vas gledamo", niso bile uspešne. Konec leta 2003 je Otpor sodeloval na parlamentarnih volitvah kot politična stranka. Zvest svojim načelom, je nastopil brez nosilca liste, vendar je dobil samo 1,6 % glasov in ostal brez poslancev v parlamentu. Srđa Popović je postal poslanec na listi Demokratske stranke. Spomladi 2004 vodilni člani gibanja javno obtožijo njegov vrh finančne zlorabe tujih donacij, ki jih je gibanje menda prejelo od ustanovitve konec 1998 (B92 2004). Septembra 2004 je Otpor kot posledica notranjih trenj razpadel. Njegovi ostanki so se zlili v Demokratično stranko, ki je bila tudi zibelka gibanja. Popović je ustanovil CANVAS.

Analiza konca Otpora

Otpor je 5. oktobra 2000 dosegel svoj cilj. Sklepamo lahko, da gre za volilno revolucijo, kot sta jo opredelili Bunce in Wolchik (2006, 283). Sklepamo lahko, da je čas pomemben dejavnik tudi pri razpustitvi gibanja, saj bi verjetno Otporu kot politični stranki na decembrskih volitvah uspelo dobiti pomembno število glasov (Randić 2016). Prav tako opažamo, da je v njem nastala notranja elita, "podjetniki gibanja", kot jih opredeljuje Charles Tilly (1978). Postali so poslanci v parlamentu, podjetniki,

odvetniki oz. se še naprej ukvarjajo z aktivizmom v nevladnih organizacijah (primer CANVAS).

4.2.9 Zaključek zgodovinskega pregleda

V zgornjem podpoglavju smo skušali predstaviti dogodke v Srbiji med leti 1990 in 2000, pomembne za nastanek in delovanje Otpora. Razumevanje zgodovinskega konteksta je osnova za preverjanje pomena posameznih raziskovanih dejavnikov posebnosti gibanja Otpor – čas, vpliv in ustvarjalnost. Uporabili smo metodo zgodovinsko-razvojne analize, ki se ukvarja z zgodovinskim razvojem pojava in raziskuje tendence v zgodovinskem razvoju določenega pojava. Podatke smo zbirali s pregledom medijske dokumentacije, spletnih virov, strokovnih člankov in z opravljenimi intervjuji s predstavniki Otpora in civilne družbe.

4.3 Dejavniki posebnosti Otpora

V tem podpoglavju poskušamo strokovno odgovoriti na tri raziskovalna vprašanja z začetka naloge. Pri poskusu odgovarjanja na vprašanja se bomo oprli na teorije, opredeljene v poglavju Teoretični okvir. Za preverjanje pomena dejavnika čas bomo uporabili teorijo valov demokratizacije Samuela Huntingtona, za dejavnik *zunanji vpliv* teorijo difuzije volilnih revolucij Bunce in Wolchik ter za dejavnik *ustvarjalnost* koncept znamčenja. Ob teorijah in konceptih nam bo pri odgovarjanju na vprašanja v pomoč tudi pregled strokovnih člankov in raziskav na temo gibanja Otpor ter analiza opravljenih intervjujev.

4.3.1 Čas

Odgovarjamo na prvo raziskovalno vprašanje:

Ali je obdobje, v katerem se je pojavil Otpor, omogočilo, da je gibanje črpalo izkušnje iz uspešnih revolucij v tem času?

Pomen časovne pojavnosti opisujemo v kontekstu trditve Fink-Hafnerjeve, da družbenih gibanj ni mogoče celostno analizirati izven zgodovinskega okvira, v katerem nastajajo in delujejo, kot tudi ne brez upoštevanja zakonitosti njihovega cikličnega oziroma oscilirajočega delovanja (Fink-Hafner 1992, 27).

Opirajoč se na teorijo "valov demokratizacije", ki jo je razvil Samuel Huntington, lahko trdimo, da je Otpor iz drugega vala črpal principe nenasilnosti Gandhijeve dekolonizacijske satjagrahe¹³ in iz tretjega vala tržno-komunikacijski pristop h kampanji za demokratizacijo. Na tem mestu bi omenili kampanjo mobilizacije volivcev za referendum proti Pinochetu v Čilu¹⁴. Obstajalo je več poskusov nadgradnje teorije valov demokratizacije Samuela Huntingtona. Najbolj relevantna se nam zdi uvedba četrtega vala, kot ga je opredelili Taras Kuzio (2007) in drugi avtorji. V četrti val so uvrstili "barvne revolucije", dogodke, ki so privedli do razpada Sovjetske zveze, in nastanek več novih držav po letu 2000. – Gruzija, Ukrajina, Kirgizistan, Belorusija in Moldavija. Še en val je dodal nemško-turški politolog Kenan Engin (2011), ki trdi, da je arabska pomlad (2010–2011) peti val demokratizacije. Po njegovem mnenju ima arabska pomlad še največ skupnega s tretjim valom in revolucijami v Latinski Ameriki. Značilnost petega vala (kot tudi tretjega) je upor proti vojnim, enostrankarskim avtoritarnim režimom. Prav tako se prvič pojavi uporaba novih tehnologij in družbenih omrežij.

Poenostavljeno bi lahko trdili, da so revolucije četrtega vala volilne revolucije in revolucije petega vala spletne revolucije. Srbsko revolucijo bi lahko kronološko umestili med ta dva valova, vendar pa se razlikuje od drugih revolucij po tem, da so v Srbiji obstajali večja medijska svoboda in odprtost družbe ter večstrankarski sistem. Prav tako srbski režim ni posegal po tako nasilnih represivnih metodah.

---

¹³ Satjagraha je zloženka dveh besed iz sanskerta. "Satja" pomeni resnico in "graha" vztrajanje. Satjagraho kot koncept nenasilnega, pasivnega upora je uvedel Mahatma Gandhi v indijskem uporu proti kolonialni oblasti. Koncept sta kasneje prevzela Martin Luther King in Nelson Mandela (gandhifoundation.net).

¹⁴ V Čilu je opozicija leta 1988 angažirala marketinške strokovnjake, da oblikujejo kampanjo za referendumski NE! generalu Pinochetu. Kampanja je bila novum v zgodovini kampanj proti diktatorjem, saj je bila zastavljena popolnoma v skladu s principi oglaševanja – pozitivna sporočila, obljuba svetle prihodnosti itd. Odličen film na to temo je NO! v režiji Pabla Larraina.

Posebnost revolucije v Srbiji dokazuje tudi dejstvo, da so bili pripadniki Otpora pozneje vključeni v organizacijo nekaterih revolucij iz obeh valov, kot so Gruzija, Egipt, Tunizija, Maldivi itd.¹⁵

V luči koncepta valov demokratizacije, ki ga je razvil Samuel P. Huntington in nadgrajevali drugi avtorji, lahko potrdimo, da je časovna pojavnost dejavnik posebnosti Otpora, saj je gibanje nastalo v izredno turbulentnem času na prehodu med dvema valoma demokratizacije. Vsekakor se zavedamo, da bi podrobna kategorizacija Otpora zahtevala veliko podrobnejšo analizo valov revolucij, še posebej četrtega in petega vala, ki tudi v pregledani teoriji še nista bila dokončno opredeljena.

Na naše raziskovalno vprašanje, ali je Otpor črpal znanje in izkušnje iz revolucij v tem obdobju, smo govorili s sogovorniki, predstavniki gibanja. Oba predstavnika Otpora (Srđa Popović, neuradni vodja gibanja, in Dejan Randić, kreativni direktor gibanja) ne omenjata relevantnega vpliva sorodnih revolucij, razen obiska predstavnikov nekdanjega aktivista slovaškega gibanja OK'98, ki je izvedlo kampanje za mobilizacijo volivcev na parlamentarnih volitvah proti Vladimirju Mečiarju leta 1998 (Potocki 1998). Slovaška revolucija je tako edina v regiji, iz izkušenj katere je po naših podatkih Otpor črpal novo znanje. Tudi slovaška kampanja je temeljila na vzoru ameriške kampanje Rock the Vote¹⁶ (Randić 2016). Randić nadaljuje, da so nasveti slovaških kolegov bili najbolj uporabni v kampanji za mobilizacijo volivcev leta 2000. Ob pregledu literature in iz intervjujev nam ni uspelo dobiti pomembnih podatkov, ki bi nam lahko pomagali razumeti, ali je obstajal prenos znanja med primerljivimi revolucijami v istem časovnem obdobju (1989–1998).

Pomen časovnega obdobja je vsekakor pomemben za razvoj in uspeh Otpora, saj je, kot pravi Popović, Otpor generacijsko gibanje, ki so ga na začetku sestavljali somišljeniki, rojeni med letoma 1968 in 1980. Ti so bili dovolj stari, da so še pomnili udobno življenje v Jugoslaviji pod Titom, a tudi, da so lahko bili mobilizirani v vojsko pod Miloševićem (Popović 2016). Popović kot najpomembnejšo za Otpor omenja

---

¹⁵ Seznam revolucij, katerim so svoje znanje prenašali aktivisti Otpora, je objavljen na spletni strani canvasopedia.org.

¹⁶ Rock the Vote (Pretrsi glas kot igra besed) je neprofitna organizacija, katere poslanstvo je vključevati in politično opolnomočiti mlade (www.rockthevote.com).

“krivuljo učenja”. Otpor se je namreč razvijal na podlagi dolgoletnih izkušenj, ki so jih aktivisti nabirali na protirežimskih demonstracijah med letoma 1991 in 2000. Pomen posameznih demonstracij smo analizirali v prejšnjem podpoglavju, v Zgodovinskem pregledu.

“Leta 1992 smo bili v Occupy fazi – okupirali smo štiri študentske domove v Srbiji, medtem ko je Milošević pošiljal tanke na Hrvaško. Bili smo super-liberalni, super-izobraženi, super-kul in super-izolirani. Ugotovili smo, da moramo pridobiti podporo pravih ljudi, kmečkih ljudi. To nam je tudi uspelo, vendar smo potrebovali več kot pet let,” pojasnjuje Srdja Popović v intervjuju za Guardian (2015).

Še zadnji dejavnik pomena časovne pojavnosti za gibanje Otpor, ki smo ga ugotovili, je zagotovo razmah v razvoju informacijsko-komunikacijskih tehnologij konec 90. let prejšnjega stoletja. Otpor je bilo prvo gibanje s spletno stranjo in že leta 1997 je vodilna revija za nove tehnologije Wired objavila članek z naslovom Spletna revolucija (The Internet Revolution): V vietnamski vojni je bil prvič opazen vpliv televizije, v Srbiji pa poteka revolucija, v kateri ima pomembno vlogo splet (Bennahum 1997).

Ključne ugotovitve:

- Otpor se pojavi v izredno turbulentnem času na prehodu med dvema valoma demokratizacije – barvne revolucije in arabska pomlad.
- Ključnega pomena je bila časovna dolgotrajnost upora proti Miloševiću in tako je Otpor še največ črpal iz lastnih izkušenj iz desetih let sodelovanja v demonstracijah.
- Otpor je nastal v času, ko je prihajalo do razmaha komunikacijskih tehnologij, in tako sta bila omogočena preprost pristop informacijam in komunikacija med pripadniki gibanja.

4.3.2 Zunanji vpliv

Odgovarjamo na drugo raziskovalno vprašanje:

Ali so Otpor inicirale mednarodne organizacije in v kakšni obliki so vplivale na njegovo delovanje?

Vprašanje zunanjega vpliva oz. mednarodne podpore delovanju Otpora je najbolj kontroverzno od vseh treh raziskovanih dejavnikov. Ukvarjamo se s podporo delovanju Otpora – v kakšni obliki in obsegu je prihajala in kakšne so posledice “mednarodne intervencije” pri vzpostavljanju in delovanju Otpora ter rušitvi režima Slobodana Miloševića. Treba je ponoviti, da na začetku 90. let Milošević v mednarodnih političnih krogih ni bil razumljen kot zlo, temveč je užival ugled borca proti razpadu Jugoslavije.

Še en razlog, zakaj se Zahod na začetku ni vmešaval v procese razpada skupne države, je omenjen v slovenskem dokumentarnem filmu (RTV SLO 2016). Države članice vzhodnega bloka so konec 80. let uspešno prestale tranzicijo iz avtoritarnih sistemov v liberalne demokracije, zato je bila pozornost Zahoda preusmerjena na konflikte na Srednjem vzhodu (Irak in Kuvajt).

Zmanjšanje zahodnega pritiska na kršenje državne suverenosti je prav tako eden od razlogov za difuzijo omenjenega koncepta širjenja volilnih revolucij v postkomunističnih državah. Bunce in Wolchik (2006) sta raziskovali tudi srbski primer, tako da so njuna razmišljanja vsekakor relevantna za nas.

Kot drugi razlog za difuzijo revolucij avtorici omenjata tudi soglasje mednarodnih institucij (Svetovna banka, USAID, evropske fundacije) in zahodnih vlad o pomenu promocije demokracije ob pomoči podpore civilni družbi (Bunce in Wolchik 2006).

Po besedah Slobodana Naumovića (Naumović 2006) je ameriška administracija delovala vzporedno politično in vojaško, saj so po eni strani intenzivno iskali domačega partnerja, ki bi vodil končnico rušenja Miloševića, po drugi pa je zveza Nato začela bombardirati Jugoslavijo.

Naumović v svojem besedilu omenja naslednje ameriške vladne in nevladne organizacije, ki so podpirale Otpor: National Endowment for Democracy, National Democratic Institute, International Republican Institute, United States Agency for International Development, United States Institute of Peace, Freedom House, Soros Fund for an Open Society, American Enterprise Institute in International Center for Non-violent Conflict. Prav tako omenja vplivne osebnosti iz politike in nevladnega

sektorja, kot so Madeleine Albright, dr. D. Serwer (US Institute of Peace), Albert Cevallos (USAID), Daniel Calingaert (International Republican Institute), Jim Danton (Freedom House), ter strokovnjake oz. svetovalce za "nenasilno rušenje nedemokratskih režimov"¹⁷, kot sta Gene Sharp in David Helvey.

Predstavniki Otpora in civilne družbe, s katerimi smo opravili intervjuje, zanikajo trditve, da so se ameriški predstavniki že takoj po ustanovitvi Otpora srečevali s srbsko opozicijo z namenom vzpostaviti skupno fronto boja proti Miloševiću.

Četudi bi dogovori z vsemi predstavniki opozicije obstajali, so jih mednarodne organizacije uresničevale ločeno, brez "forumskega tipa" odločanja oz. dogovorov, pojasnjuje Randić (2016). Dopušča pa, da so bili takšni dogovori individualni, vendar so se pripadniki Otpora prvič srečali s predstavniki ameriškega veleposlaništva šele po 5. oktobru 2000 (Randić 2016). Tudi Srđa Popović poudarja, da so bili interesi tujcev zelo partikularni. Vsaka država je imela "svojega" kandidata za Miloševićevega naslednika. To je imelo celo nasprotno učinke, saj je bil vsak predstavnik opozicije prepričan, da bo prav on prevzel oblast, in to je še dodatno ohranjalo heterogenost opozicije (Popović 2016).

Bratković omenja še eno dejstvo, zaradi katerega bi po njegovem mnenju bilo nemogoče vplivati na delovanje Otpora. Gibanje je bilo, kot smo omenili, izredno decentralizirano. Najmočnejše je bilo na lokalni ravni, na kateri so ga vodili zelo vplivni in samozivi aktivisti, ki po njegovih besedah ne bi dopustili, da bi nekdo od zunaj določal njihov pristop in strategijo delovanja proti režimu (Bratković 2016).

Potrditve nerazumevanja dejanskega položaja v Jugoslaviji je tudi Popovićeva izjava, da so bili predstavniki nekaterih držav še aprila 2000 prepričani, da bo prišlo do oboroženih spopadov med Otporom in Miloševićem in da je gibanje treba oborožiti (Popović 2016).

---

¹⁷ Sharp in Helvey delujeta pod okriljem neprofitnih organizacij – Inštituta Alberta Einsteina in Inštituta za nacionalne strateške študije. Organizacije opravljajo raziskave in študije nenasilnih metod upora ter podpirajo procese demokratizacije v državah v tranziciji. Načini financiranja organizacij in interesne skupine, ki jih zastopajo, so dokaj nejasni.

Vsi sogovorniki se strinjajo, da se je večina zunanje podpore rušenju režima začela šele po letu 2000, ko se je mednarodna skupnost zedinila, da je nujno treba odstraniti Miloševića in da je Otpor najmočnejši akter tega procesa.

Popović (2016) loči štiri načine vpliva mednarodne skupnosti:

1. podpora neodvisnim medijem,
2. treningi nadzornikov volitev,
3. donacije goriva lokalnim skupnostim,
4. donacije za kampanjo mobilizacije volivcev leta 2000.

Brez finančne podpore Otpor gotovo ne bi mogel organizirati tako odzivnih in množičnih kampanj, priznava Randić (2016). Izobraževanje, ki so ga organizirale mednarodne organizacije, je bilo za aktiviste samo delno uporabno, in sicer znanje s področja odnosov z mediji in upravljanja demonstracij, medtem ko taktike upora, ki jih je učil omenjeni David Helvey, niso bile prilagojene srbskemu primeru. Ta je namreč prenašal izkušnje iz Indonezije, kjer so se demonstranti spopadali z nasilnim režimom. "Pri nas metode, ko demonstranti v prvih vrstah nosijo vzmetnice, da bi se zavarovali pred naboji, in so oblečeni v bele majice, da bi se videli krvavi madeži, niso bile uporabne, saj na nas niso streljali," pravi Randić (2016).

Glede na to, da je Otpor organiziral cenovno nezahtevne akcije in da je bilo potrebno skoraj deset let, da so zrušili Miloševićev režim, lahko sklepamo, da revolucija ni bila inicirana od zunaj in da je bil upor avtentičen. Kot pravi Popović, tudi izkušnje iz zgodovine uporov potrjujejo, da so uspešni samo tisti, ki so avtentični in organizirani od spodaj navzgor (Popović 2016).

Popović (2016) izpostavlja še nekaj nezanemarljivih dejstev, povezanih z zunanjimi vplivi na gibanje Otpor. Jugoslavija ni bila medijsko zaprta, zato so bodoči revolucionarji dobivali veliko informacij o uporih drugod po svetu prek medijev. Prav tako je bila zaradi njene pripadnosti gibanju neuvrščeni tudi v izobraževalnem sistemu namenjena velika pozornost protiimperialističnim prizadevanjem nekdanjih kolonij. Tako so tudi bodoči pripadniki gibanja Otpor rasli ob učenju naukov nenasilnega boja Mahatme Gandhija.

Ključne ugotovitve

- Zunanji vpliv na gibanje Otpor je bil vsekakor navzoč in obstajala je tudi podpora mednarodnih institucij, vendar ne v začetni fazi njegove vzpostavitve, kot smo se spraševali v naši nalogi.
- Finančna podpora je bila najintenzivnejša v zadnjih desetih mesecih leta 2000.
- Najuporabnejša podpora je bila izobraževanje za izpeljavo kampanje za mobilizacijo volivcev septembra 2000.
- Zaradi decentraliziranosti Otpora predvidevamo, da je bil zunanji pritisk na njegovo dejavnost nemogoč.
- Partikularnost interesov mednarodne skupnosti je onemogočala centraliziran vpliv na upor proti Miloševiću.
- Jugoslavija kot članica gibanja neuvrščeni je temeljila na protiiperialistični politiki, bodoči predstavniki Otpora pa so bili vključeni v sistem izobraževanja, ki je veliko pozornosti namenjal izkušnjam dekolonizacije.

4.3.3 Ustvarjalnost

V naslednjem podpoglavju poskušamo odgovoriti na zadnje vprašanje:

Kaj so posebnosti v ustvarjalnosti Otpora pri izvajanju protestnih taktik?

Glavni akterji Otpora so odraščali ob humorističnih serijah, še posebej ob nadrealističnem humorju britanskega Montyja Pythona. Srđa Popović v intervjuju za Guardian razlaga, da je “doživel razsvetljenje”, ko je z drugimi protestniki leta 1992 na protivojnih demonstracijah tekel za tovornjakom, s katerega so gremeli zvezdniki takrat najbolj priljubljenih srbskih glasbenih skupin (Ekatarina Velika, Partibrejkers in Električni orgazam), zbrani v protirežimski ad hoc glasbeni skupini Rimtutituki, katere pesmi so imele izrazito mirovniška besedila.

Opisana taktika se je močno razlikovala od protestnih taktik politične opozicije, ki je, kot smo opisali v Zgodovinskem pregledu, organizirala klasične demonstracije eks katedra, na katerih govorniki nagovarjajo zbrano množico z odra. Popović razlaga, da Otpor ni pripravljaval mitingov, temveč je prevzemal dogodke drugih. Primeri, ki jih navaja, so mitingi opozicije, na katerih predstavniki političnih strank nosijo majice s pestjo, in koncert Đorđeta Balaševića pod simbolom Otpora na odru.

V taktiki prevzemanja aktivnosti drugih lahko prepoznamo koncept "kooptacije"¹⁸, kot ga je opredelil Thomas Frank v knjigi *Conquest of Cool* (1997), ki pa je v našem primeru prostovoljna. Alternativno gibanje Otpor se je trudilo, da bi njegovo ikonografijo prevzemale uveljavljene institucije in osebnosti. Popović ponuja še eno razlago, zakaj se niso odločali za množične mitinge: zaradi ekonomskih razlogov oz. stroškov. 20.000 ljudi na enem mestu pomeni 40.000 delovnih ur. Predrago za posedanje na enem mestu (Popović 2016).

Kot smo zapisali v Metodološkem načrtu, se je Otpor že od nastanka opiral na tržno-komunikacijske koncepte, kot je koncept znamčenja. To potrjuje tudi naslednja izjava enega od ustanoviteljev Otpora Ivana Marovića: "Naša ideja je bila, da uporabimo tehnike korporativnega znamčenja v politiki. Gibanje mora imeti oddelek za trženje. Naš model je bila Coca-Cola" (Marović v Traynor 2005). Za primerjavo si oglejmo opredelitev poslanstva družbe Coca-Cola: *Osvežiti svet. Navdihniti trenutke optimizma in sreče. Ustvarjati vrednost in napraviti razliko* (coca-colacompany.com). Optimistično in navdihujoče poslanstvo globalne blagovne znamke je mogoče prepoznati v večini aktivnosti Otpora, ki so vsebovale elemente humorja. Šlo je za namerni odmik od besnega, resnega, zagrenjenega obraza upora. Zabavne akcije imajo večkratno vrednost: razbijajo strah demonstrantov pred represijo, privabljajo nove aktiviste, zagotavljajo prepoznavnost v javnosti, spodkopavajo avtoriteto režima in izvabljajo nerodne odzive oblasti¹⁹. Smeh kot element upora je bil seveda navzoč v zgodovini upora (npr. politična satira), vendar je bil do pojava gibanja Otpor bolj postranskega pomena. Njegovim pripadnikom je pozneje celo uspelo, da so iz omenjene metode "laughtivism" naredili blagovno znamko, ki je postala prepoznavni pojem v globalnem aktivističnem diskurzu (Popović in Joksić 2013).

Kot smo že omenili v analizi dejavnika časa, so pripadniki Otpora največ izkušenj pridobivali prav z aktivnim sodelovanjem na demonstracijah v 90. letih, in tako je gibanje z metodo poskusov in napak potrdilo Popovićevo prepričanje, da so najučinkovitejše nenasilne in če je le mogoče zabavne metode upora, ki pa morajo biti neprekinjene (Popović za Guardian 2013).

---

¹⁸ Frank (1997) opredeli pojem kooptacije kot dejavnosti korporativnih poslovnih subjektov, ki posnemajo vzorce subkultur v želji, da bi postali privlačni za nove potrošnike, ki izhajajo iz subkultur.

¹⁹ T. i. "dilemma action" je aktivnost, ki sili oblast, da izbira med predajo ali tveganjem, da z odzivom deluje absurdno.

Koncept neprekinjenosti kampanje je bil še en nauk, ki so ga člani Otpora dobili iz tržno-komunikacijskih kampanj. Ljudje v potrošniški družbi hitro pozabijo na izdelek, zato so morali biti aktivisti Otpora ves čas dejavni in informirani. Tako so imeli občutek, da so del nečesa pomembnega (Nikolayenko 2013, 147).

Občutek, da so del nečesa velikega, so aktivisti dobili tudi s taktiko "himere", pri kateri gibanje nima uradnega vodje. Jaz sem vodja Otpora je bil odgovor, ki bi ga predstavnikom oblasti dal katerikoli pripadnik gibanja ob morebitni aretaciji (Randić 2016).

Pomen neulovljivosti vodje je razložil Ivan Marović v pogovoru z oglaševalcem Bobom Garfieldom: V 20. stoletju je znamenje gibanja potekalo z vzpostavljanjem identifikacije gibanja z vodjo in tako vsi vemo za Lecha Walenso, Nelsona Mandelo ali Mahatmo Gandhija. V Srbiji, Gruziji in Ukrajini pa vodij ne povezujejo z gibanjem. Vodje lahko podkupiš ali ubiješ, znamke ne moreš (Garfield 2004).

Kot razlaga Randić, so kljub neformalnosti gibanja obstajale jasne procedure. Primer procedure je vezan za omenjene aretacije, ki so kazale na moč, solidarnost in nedotakljivost gibanja. Ob aretaciji pripadnika Otpora se takoj mobilizirajo odvetnik, lokalni mediji in včasih celo lokalni opozicijski župan, ki skupaj z množico aktivistov protestirajo pred policijsko postajo. Tako se spodbuja pripadnost in aretiranemu aktivistu je seveda takoj lažje, ko sliši množico, ki vzklika njegovo ime (Randić 2016).

Še ena taktika, ki vsebuje zabavni element, je "zavajanje oblasti". Otpor je na vsak dokument dodal žig neobstoječega Analitičnega centra. Kot pravi Randić, so pozneje ob pregledu dokumentov obveščevalnih služb ugotovili, da je oblast bila prepričana, da Analitični center deluje pod okriljem ameriške administracije. Nam je bilo seveda lažje, saj je oblast preganjala nekaj, kar ne obstaja (Randić 2016).

Tudi na očitke oblasti, da so pripadniki Otpora "tuji plačanci" ali "slabotni študenti", so odgovarjali taktično. Na čelo protestne kolone so postavili veterana iz vojne na Kosovu ali pa namenoma izzvali pretep s policijo (Randić 2016). "S takšnim delovanjem smo se jasneje profilirali in postajali bolj seksi. Zavedali smo se, da so mediji lačni vsebin, in zelo hitro si se lahko znašel na naslovnici lokalnega

nerežimskega časopisa”, pravi Randić. Poleg privlačnosti za medije so ob konceptualizaciji taktik upora stavili še na t. i. “viralnost“, saj so morale biti aktivnosti, ki so jih osmislili v beograjski centrali, preprosto ponovljive tudi v drugih delih Srbije.

Ena najbolj odzivnih akcij, ki jo lahko opredelimo znotraj koncepta “laughtivisma”, je bila izvedena septembra 1999. Aktivisti Otpora so v središču Beograda postavili star sod za gorivo, na katerem je poleg slike Slobodana Miloševića in obeležij Otpora pisalo “Dinar za zamenjavo”. Zraven soda je bila palica in vsak mimoidoči je lahko v sod vrgel dinar in tolkel po Miloševiću. Zelo hitro se je pred sodom naredila dolga vrsta ljudi, ki so čakali na svoj udarec. Policija ni imela razloga, da bi aretirala kogarkoli, zato so nazadnje samo odnesli oz. “aretirali” sod. Akcija je bila parodija na državno kampanjo “dinar za žetev”, sod pa je ironiziral tudi prodajo goriva na črno, ki je bila v času gospodarskih sankcij eden glavnih virov zaslužka navadnih državljanov. Akcija se je hitro samodejno razširila po vsej Srbiji (B92 1999).

Avgusta leta 1999 so na dan sončnega mrka izvedli akcijo pod imenom Teleskop. Napravili so petmetrski teleskop, na koncu katerega je bila majhna slika Slobodana Miloševića v obliki kometa, ki pada. Mimoidoči so lahko pogledali “prihodnost Srbije” (Press online 2008).

Za Veliko noč aprila leta 2000 organizirali akcijo z imenom “Tvrdo je, puči će” (Trdo je, počilo bo) in mimoidočim delili trdo kuhana jajca s simbolom pesti (B92 2000). Aktivist Vukašin Petrović je takrat za medije izjavil: “Doslej smo delili surova jajca, ki so samo puščala madeže na zidovih, sedaj pa nas zanima rezultat trdo kuhanih jajc” (B92 2000).

Koncept “laughtivisma” predstavniki CANVAS-a predstavljajo tudi v svojih knjigah *Blueprint for revolution* (Popović 2015), na predavanju TED (TEDxBG 2013), v reviji *Foreign Policy* (Popović 2013) in v izobraževalnem programu za Harvard Kennedy School (2016).

Najbolj prepoznaven pa je seveda simbol Otpora. Pest sicer ni posebej izvirna, saj je globalni simbol upora, vendar je posebnost Otpora, da jo je uporabljal ob vsaki priložnosti. Vizualna rešitev je blizu mračnim, tajnim organizacijam – nekateri so

simbol Otpora primerjali s fašistično ikonografijo²⁰, drugi s Črnimi panterji. Vsa ta ugibanja so mu samo koristila, saj je tako ostajal skrivnosten in oblast vsaj sprva ni vedela, s kakšno organizacijo ima opravka.

Slogan "Gotov je" in pest se leta 2000 pojavita na kar dveh milijonih nalepk, majic, TV-oglasov in plakatov Otpora. To je bila ena najobsežnejših kampanj tudi v merilih tržne komunikacije (Nikolayenko 2013, 149).

Poskušamo preveriti Marovićevo trditev, ali lahko imamo Otpor za blagovno znamko po Kapfererjevi opredelitvi (Kapferer 2008), ki smo jo predstavili v Teoretičnem okvirju.

Identiteta Otpora (Opredelitev ciljev in smisla znamke)

Otpor je imel v različnih obdobjih obstoja jasne cilje: avtonomija univerze (1998), rušenje Miloševića (1999), volilna udeležba (2000). Smisel gibanja je bil povezati opozicijske sile in ljudem, ki se ne identificirajo z nobeno politično stranko, ponuditi alternativo za upor.

Pozicioniranja znamke (Izpostavljanje konkurenčnih prednosti)

Prednost pred političnimi strankami in nevladnimi organizacijami je bila, da je Otpor privlačen, seksi, radikalen, anarhističen in zabaven. Poleg tega je navzoč povsod v Srbiji in pripadnikom omogoča prostor za dejansko delovanje proti režimu.

Imidž znamke (Percepcija identitete v ciljni javnosti)

Otpor je bil v srbski javnosti sprejet kot mlada, divja in nepokvarjena sila spremembe. Prav tako je bil mednarodno priznana organizacija, o čemer pričata nagrada MTV in članek v reviji Wired.

---

²⁰ Kot piše Naumović, nekateri člani Otpora trdijo, da je bila pest izbrana kot protifašistični simbol, povezan z uporniškimi gibanji iz 2. svetovne vojne. Ideološko gledano, gre za izredno radikalno interpretacijo, ki nakazuje, da so nekdanji komunisti iz Miloševićeve SPS postali svoji ideološki sovražniki – fašisti (Naumović 2006, 160).

Ključne ugotovitve

- Otpor se je v pristopu k delovanju opiral na tržno-komunikacijske koncepte.
- Taktike Otpora so izrazito zabavne, nizkopračunske in preprosto ponovljive v drugih krajih.
- Otpor je s pristopom učenja na izkušnjah ter poskusih in napakah razvijal metodologijo nenasilnega upora.
- Pripadniki Otpora so razvili nov pojem v aktivističnem diskurzu – “laughtivism” kot edinstveno metodo upora.

4.4. Model gibanja Otpor

V naslednjem podpoglavju bomo poskušali narisati model gibanja Otpor, utemeljen na treh raziskovanih dejavnikih. Tako bomo s študijo primera Otpor zaključili empirični del diplomske naloge, v katerem odgovarjamo na raziskovalna vprašanja in poskušamo preveriti zastavljeno hipotezo. Pri pripravi modela bomo uporabili metodo poenostavljene študije primera. Kot vire smo uporabili razgovore s predstavnikoma Otpora in sekundarne vire.

Model Otpora je dinamičen, saj prikazuje gibanje skozi faze transformacije. Ta pristop se nam zdi najustreznejši za naš primer tudi v luči opredelitve družbenih gibanj s postmodernimi tematikami, ki jih je po mnenju Fink-Hafnerjeve zaradi pluralnosti, dinamičnosti, fluidnosti in neulovljivosti težko vkalupiti v trdno družboslovno definicijo (Fink-Hafner 1992, 26).

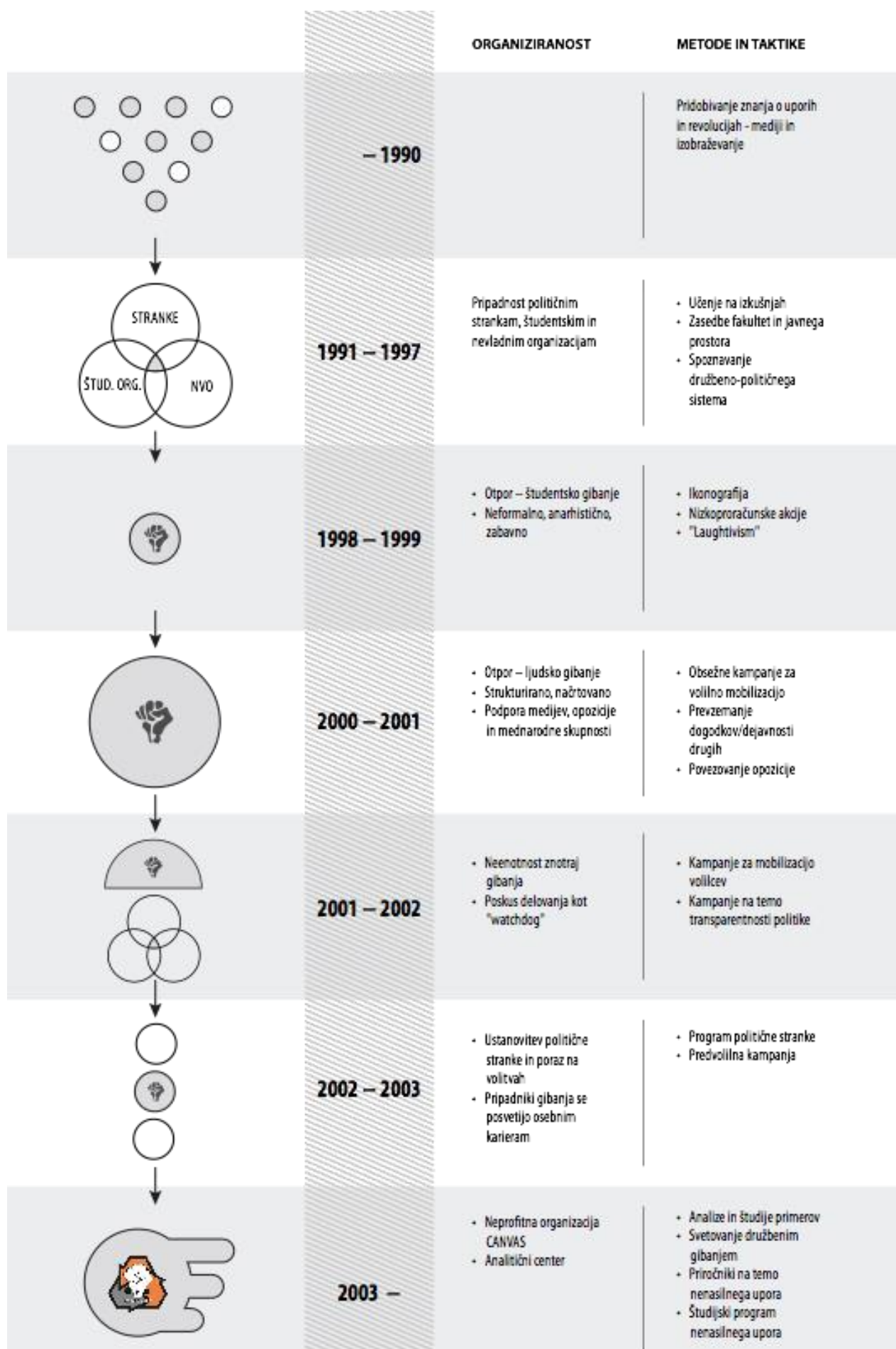
Osnovni element ilustracije modela gibanja Otpor je **življenjski cikel gibanja**. Na horizontalni osi smo umestili ključne letnice, ko je pretrpelo različne transformacije. Opremo se lahko na Blumerjevo opredelitev štirih stopenj življenjskega ciklusa gibanja (Blumer v Della Porta in Diani 2006, 150). Družbena dogajanja v Srbiji med letoma 1991 in 1998 lahko prepoznamo kot *družbeno vrenje*. Med ljudmi je vladalo nezadovoljstvo, demonstracije so bile pogoste, a neorganizirane, kar je posledica tudi neenotne opozicije in civilne družbe. *Množično navdušenje* se pojavi z nastankom Otpora 1998–1999, saj v času največje apatije ljudem ponudi alternativo za aktivno sodelovanje v protirežimskih dejavnostih. Do *formalizacije* gibanja pride po

bombardiranju, s prvim kongresom Otpora in vzpostavitvijo osrednje vloge gibanja v opozicijskih naporih za spremembo političnega sistema. *Institucionalizacija* gibanja je sledila takoj po 5. oktobru 2000, ko se gibanje poskuša uveljaviti kot institucija političnega nadzora oz. politična stranka, vendar neuspešno. Končna institucionalizacija se zgodi z ustanovitvijo neprofitne organizacije CANVAS leta 2003, ki pravzaprav "institucionalizira revolucijo" oz. razvije metodologijo upora proti diktatorjem.

Kronološko se je spreminjala tudi **organiziranost delovanja** aktivistov Otpora, ki so odraščali v Jugoslaviji, kjer so sistem izobraževanja in mediji namenjali veliko pozornosti gibanju neuvrščenih in dekolonizacijskemu, protimperialističnemu boju. To so bile začetne izkušnje bodočih pripadnikov gibanja. Pozneje, v času prvih velikih demonstracij proti Miloševiću leta 1991 in 1996–1997 so politično delovali v okviru političnih strank ter študentskih in nevladnih organizacij. Konec 1998 je bil ustanovljen Otpor – najprej je bil študentsko, od leta 2000 pa ljudsko gibanje. Po 5. oktobru 2000 deluje kot "watchdog" do razpada leto dni pozneje, ko se njegovi nekdanji pripadniki pridružijo političnim strankam, iz katerih so izšli, oz. se posvetijo osebnim poslovnim dejavnostim. Zadnja faza organiziranosti upora je organizacija CANVAS, v kateri pa aktivistično delujejo le maloštevilni nekdanji pripadniki Otpora.

Ključne točke v zgodovini Otpora smo opremili z opisom **glavnih metod in taktik upora**, ki jih je gibanje uporabljalo v posameznih obdobjih. Tako spremljamo njegovo rast in razvoj oz. krivuljo učenja po načelu poskusov in napak, ki jo sogovorniki pogosto omenjajo v razgovorih. Opazimo lahko, da so pripadniki Otpora pridobivali glavne izkušnje v skoraj desetletnem uporu proti režimu. Uporabljene metode in taktike so nato razvili v metodologijo upora proti diktatorjem in jo kot neprofitna organizacija CANVAS predstavljajo študentom na fakultetah po svetu in sorodnim gibanjem, ki jim pomagajo pri doseganju družbenih sprememb

Slika 4.1 Model gibanja Otpor

5 ZAKLJUČEK

Z diplomskim delom smo želeli preveriti, ali so dejavniki časa, zunanjega vpliva in ustvarjalnosti vplivali na uspešnost in učinkovitost gibanja Otpor, ki se je vzpostavilo kot posebnost med nenasilnimi družbenimi gibanji 21. stoletja. Po pregledu podatkov, pridobljenih iz literature in medijske dokumentacije ter z intervjuji s predstavniki gibanja, lahko le delno potrdimo postavljeno hipotezo. Za popolno potrditev bi bilo treba opraviti vsaj še primerjalno analizo Otpora in sorodnih gibanj ter podrobneje preveriti zunanji vpliv s pregledom virov financiranja gibanja in raziskavo vpliva primerljivih gibanj iz regije.

Vseeno pa lahko sklenemo, da so preverjeni dejavniki relevantni za uspeh Otpora, kar potrjujejo tudi sogovorniki, prav tako pa smo pri pregledu virov zasledili več strokovne literature na temo posameznih dejavnikov, kot so npr. pomen humorja v revolucionarne namene, krivulja učenja in pridobivanja izkušenj ter valovi demokratizacije v regiji v istem času. V nasprotju z našim delom pa so omenjeni strokovni članki po eni strani omejeni samo na raziskavo posameznih dejavnikov oz. se ukvarjajo s splošnim pregledom delovanja Otpora. Zato se nam za družboslovno raziskovanje zdi najpomembnejši rezultat našega dela izrisan model Otpora, s katerim smo poskušali pojasniti proces preobrazbe gibanja in delovanja raziskovanih dejavnikov v posameznih časovnih obdobjih.

Na prvo vprašanje, ali je obdobje, v katerem se je pojavil Otpor, omogočilo, da je gibanje črpalo iz uspešnih revolucij v tem času, lahko odgovorimo pritrdilno le deloma. Otpor namreč po zbranih informacijah ni črpal izkušenj iz revolucij konec 80. let, temveč je bila časovna komponenta relevantna zaradi drugih omenjenih razlogov. Ključnega pomena je bila dolgotrajnost upora proti Miloševiću, in tako je Otpor še največ črpal iz lastnih izkušenj v desetih letih sodelovanja v protirežimskih demonstracijah. Desetletna krivulja učenja po načelu poskusov in napak je predstavnike gibanja opremila s potrebnim znanjem za oblikovanje uspešnega modela gibanja nenasilnega upora. Prav tako je čas pomemben dejavnik, saj se je ravno v teh letih razmahnila komunikacijska tehnologija, kar je nedvomno olajšalo delovanje razpršenega, decentraliziranega gibanja.

Na drugo vprašanje, ali so Otpor inicirale mednarodne organizacije, lahko glede na zbrane podatke odgovorimo negativno. Gibanje je sicer bilo deležno mednarodne podpore, vendar ne bi mogli trditi, da je nastalo pod tujim vplivom. Potrdimo pa lahko, da sta bili finančna in organizacijska podpora mednarodne skupnosti bistveni za uspeh dejavnosti Otpora šele od začetka leta 2000 do 5. oktobra 2000.

Tretje vprašanje se je nanašalo na posebnosti v ustvarjalnosti Otpora pri izvajanju protestnih taktik. Preverili smo, da vloga mednarodnih svetovalcev ni imela odločilnega vpliva na ustvarjalnost taktik, saj so bili njihovi nasveti po izjavah predstavnikov Otpora dokaj neuporabni za boj proti Miloševiću. Potrdimo lahko, da je bil pristop gibanja v skladu z omenjenim tržno-komunikacijskim konceptom znamčenja.

Vsakega od raziskovanih dejavnikov bi lahko v prihodnosti podrobneje raziskovali. Zanimivo bi bilo bolj poglobljeno preveriti vlogo mednarodnih organizacij v zgodnji fazi Otpora, poskušati nadgraditi Huntingtonovo teorijo o valovih demokratizacije z omenjenima četrtem in petim valom ter raziskati vlogo humorja in popkulture v nenasilnem upor.

Sicer pa lahko sklenemo, da je gibanje Otpor upravičilo obstoj, saj je bil Milošević prisiljen priznati poraz na volitvah. Še več, s transformacijo v nevladno organizacijo CANVAS so nekdanji predstavniki Otpora razvili uspešno metodologijo nenasilnega upora proti avtokratskim režimom in nadaljujejo aktivistično delo. Svoje znanje prenašajo na sorodna protirežimska gibanja v več kot petdesetih državah, so avtorji več knjig in nosilci izobraževalnega programa o nenasilnem upor. na Harvard Kennedy School.

Otpor je vedno stavil na factor "cool", torej privlačen, zabaven, celo seksi aktivizem proti birokratskemu, togemu, nasilnemu režimu. Če je Che Guevara postal blagovna znamka šele pozneje, se je Otpor ves čas "znamčil" sam.

6 LITERATURA

1. B92. 1999. *Uhapšena dvojica aktivista "Otpora"*. Dostopno prek www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=1999&mm=09&dd=17&nav_category=1&nav_id=2080 (13. september 2016).
2. --- 2000. *Akcije "Otpora" u Beogradu i Zrenjaninu*. Dostopno prek www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=04&dd=28&nav_category=1&nav_id=6462 (13. september 2016).
3. --- 2004. *Predstavnici NVO "Otpor" optužuju čelnike istoimene stranke*. Dostopno prek www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=04&dd=25&nav_category=11&nav_id=139140 (3. avgust 2016).
4. Bennahum, David S. 1997. *The Internet Revolution*. Dostopno prek www.wired.com/1997/04/ff-belgrad/ (20. julij 2016).
5. Biserko, Sonja. 2002. *Druga Srbija - deset godina posle (1992-2002)*. Beograd: Helsinški Odbor za ljudska prava u Srbiji.
6. Bratković, Aleksandar. 2016. *Intervju z avtorjem*. Beograd, 5. avgust.
7. Bunce, Valerie J. in Sharon L. Wolchik. 2006. International diffusion and postcommunist electoral revolutions. *Communist and Post-Communist Studies* (39): 283-304.
8. CANVAS. *O nama*. Dostopno prek www.canvasopedia.org (15. julij 2016).
9. Chaulia, Sreeram. 2006. *Democratisation, NGOs and "colour revolutions"*. Dostopno prek www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/colour_revolutions_3196.jsp (15. julij 2016).
10. Coca-Cola Company. *Company mission, vission and values*. Dostopno preko coca-colacompany.com/our-company/mission-vision-values (5. september 2016).
11. Damjan, Janez. 2004. Spremna beseda. V *No logo*, Naomi Klein, 423–431. Ljubljana: Založba maska.
12. de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
13. Della Porta, Donatella in Mario Diani. 2006. *Social movements: An introduction*. Victoria: Blackwell Publishing.

14. Drčelić, Zora in Dokumentacioni centar "Vreme". 2012. *Birački poziv i odziv*. Dostopno prek www.vreme.com/cms/view.php?id=1045089 (5. avgust 2016).
15. Džonić, Dragan. 2008. Otporaši su dobili krila i poleteli. *Hereticus - Časopis za preispitivanje prošlosti* (2): 208 – 230. Dostopno prek www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Hereticus/VI_2/26/show_download?stdlang=ser_lat (15. julij 2016).
16. Fink-Hafner, Danica. 1992. *Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, FDV.
17. Frank, Thomas. 1997. *The Conquest of cool: business culture, counterculture, and the rise of hip consumerism*. Chicago: University of Chicago Press.
18. Gandhi Research Foundation. *About us*. Dostopno prek gandhifoundation.net (5. september 2016).
19. Gershman, Carl. 2011. *The Fourth Wave*. Dostopno prek newrepublic.com/article/85143/middle-east-revolt-democratization (20. julij 2016).
20. Gligorijević, Jovana. 2010. *Dnevnik jedne mladosti*. Dostopno prek www.vreme.com/cms/view.php?id=940794 (20. julij 2016).
21. Goati, Vladimir. 2001. Priroda poretka i oktobarski prevrat u Srbiji. V *R/evolucija i poredak: O dinamični promeni u Srbiji*, ur. Spasić, Ivana in Milan Subotić, 43 – 55. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
22. Harvard Kennedy School. 2016. *Leading Nonviolent Movements for Social Progress*. Dostopno prek exed.hks.harvard.edu/programs/lnm/overview.aspx (5. september 2016).
23. Heberle, Rudolf. 1968. Social Movements. V *International Encyclopedia of the Social Sciences* (14), ur. David L. Sills, 438 – 452. New York: Macmillan.
24. Henley John. 2015. *Meet Srdja Popovic, the secret architect of global revolution*. Dostopno prek www.theguardian.com/world/2015/mar/08/srdja-popovic-revolution-serbian-activist-protest (15. julij 2016).
25. Huntington, Samuel P. 1991. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, 2: 12 – 34. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
26. Jordan, Tim. 2005. *Social Movements and Social Change*. CRESC Working Paper Series. Manchester: Centre for Research on Socio-Cultural Change.
27. Kapferer, Jean-Noël. 2008. *New strategic brand management: creating and sustaining brand equity long term*. London: Kogan Page Limited.

28. Kosanović Dušan. 2001. *Gotov je Otpor?* Dostopno prek freeserb.home.xs4all.nl/comments/2001/a23012001.html (15. julij 2016).
29. Kotler, Philip in Kevin L. Keller. 2006. *Marketing management*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
30. Kuzio, Taras. 2007. Comparative Perspectives on the Fourth Wave of Democracy. V *Reclaiming Democracy: Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, ur. Forbrig, Joerg in Pavol Demes, 217 – 234. Bratislava: German Marshall Fund in Erste Foundation.
31. Laughland, John. 2008. *The Technique of a Coup d'Etat*. Dostopno prek www.idc-europe.org/en/The-Technique-of-a-Coup-d-Etat (5. julij 2016).
32. Le Bon, Gustave. 2004. *Psihologija naroda, gomila, revolucija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
33. MacKinnon, Mark. 2003. *Georgia revolt carried mark of Soros*. Dostopno prek www.theglobeandmail.com/news/world/georgia-revolt-carried-mark-of-soros/article1025162/page2/ (5. julij 2016).
34. Marković, Vladimir. 2001. Elementi ideologija neoliberalizma i orijentalizma u procesu konstituisanja jednog balkanskog civilnog društva. *Diskrepancija* (3): 19 – 24.
35. Melucci, Alberto. 1991. Oslobođenje ili smisao (Društveni pokreti, kultura i demokratija). *Sociologija, časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* (1-2): 39 – 55.
36. Milošević, Milan. 1999. *Istraživanja: Javno mnjenje Srbije*. Dostopno prek www.vreme.com/arhiva_html/455/5.html (20. julij 2016).
37. Nash, Kate. 2006. *Savremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć*. Beograd: Službeni glasnik.
38. Naumović, Slobodan. 2006. Otpor kao postmoderni Faust. *Filozofija i društvo* (3): 147 – 194.
39. Nikolayenko, Olena. 2013. Origins of the movement's strategy: The case of the Serbian youth movement Otpor. *International Political Science Review*: 140 – 158.
40. Pavlović, Vukašin. 2009. *Društveni pokreti i promene*. Beograd: Službeni glasnik.
41. Popović, Srdja. 2015. *Blueprint for a revolution*. New York: Spiegel & Grau.
42. Popović, Srdja. 2016. *Intervju z avtorjem*. Beograd, 9. avgust.

43. Popović, Srdja, Andrej Milivojević in Slobodan Djinović. 2007. *Nenasilna borba u 50 tačaka*. Beograd: B92 Samizdat.
44. Popović, Srdja in Mladen Joksić. 2013. *Why dictators don't like jokes?* Dostopno prek foreignpolicy.com/2013/04/05/why-dictators-dont-like-jokes/ (15. julij 2016).
45. Portal RTS. 2010. *Radjanje opozicije - 9. mart 1991*. Dostopno prek www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/553011/radjanje-opozicije---9-mart-1991.html (25. julij 2016).
46. Potocki, Rodger. 1998. *Slovakia's Elections: Outcomes and Consequences*. Dostopno prek www.wilsoncenter.org/publication/167-slovakias-elections-outcomes-and-consequences (20. julij 2016).
47. Press online. 2008. *Deset godina od osnivanja Otpora*. Dostopno prek www.pressonline.rs/info/politika/51036/deset-godina-od-osnivanja-otpora.html (10. julij 2016).
48. Randjić, Dejan. 2016. *Intervju z avtorjem*. Beograd, 3. avgust.
49. Rock the Vote. *About us*. Dostopno prek www.rockthevote.com (5. avgust 2016).
50. RTVSLO. 2016. *Dokumentarni film: Slovenija a la Greta Garbo*. Dostopno prek 4d.rtv slo.si/arhiv/dosje/174412712 (20. julij 2016).
51. Stoisavljević, Uroš. 2014. *Komodifikacija človeka v kapitalizmu*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
52. TEDxBG 2013. *The Power of Laughtivism: Popovic, Srdja*. Dostopno prek ed.ted.com/on/OcUVF3wH (14. september 2016).
53. Tilly, Charles. 1978. *From Mobilisation to Revolution*. Michigan: Addison-Wesley.
54. Tomić, Djordje. 2009. Ulične studije. V *Društvo u pokretu: Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*: 184 – 231. Novi Sad: Cenzura.
55. Touraine, Alain. 1978. *Sociologija društvenih pokreta*. Beograd: Radnička štampa Beograd.
56. Traynor, Ian. 2005. *Young democracy guerrillas join forces*. Dostopno prek www.theguardian.com/world/2005/jun/06/iantraynor (25. julij 2016).
57. Vujadinović, Dragica. 2001. Prepreke i perspektive razvoja civilnog društva u SRJ. V *R/evolucija i poredak: O dinamici promena u Srbiji*, ur. Spasić, Ivana in Milan Subotić, 333 - 346. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

PRILOGE

PRILOGA A: Intervju z Aleksandrom Bratkovićem, direktorjem Centra za razvoj neprofitnega sektorja v Srbiji

1. Kakšna je bila civilna družba v Srbiji v 90. letih?

V 90. letih se pojavi nov način financiranja nevladnih organizacij. Ne financirajo se več samo iz proračuna, temveč lahko tudi projektno in s pomočjo donatorjev. Pred tem so obstajala samo lovska, mladinska, športna, kulturno-umetniška društva in dobrodelnice organizacije. Pred 2. svetovno vojno je bila v Srbiji zelo močna filantropija, vendar se to po vojni izgubi. V devetdesetih pride do velikega razvoja nevladnih organizacij, in sicer iz dveh razlogov. Prvi je že omenjeno olajšano financiranje, drugi pa je ta, da je pri državljanih obstajala dejanska potreba po uporabi proti sistemu. Zagotovo je k vzpostavljanju civilne družbe pripomoglo tudi to, da so v tem času mnoge donatorske organizacije v regiji odpirale svoja predstavništva.

2. Kaj pravite na obtožbe, da so predstavniki civilne družbe tuji plačanci?

Že od samega začetka je bila težava v tem, da so nevladne organizacije pogosto prikrivale vire financiranja. Civilna družba je bila zelo zaprta, ekskluzivna, čeprav so se predstavljali kot odprta družba. Delovala je na meji zakona. Registrirani so bili npr. v Srbiji, račun pa so imeli odprt v tujini, od koder so tudi prihajale donacije. Milošević bi torej že pravno zelo preprosto zatrl civilno družbo, vendar je verjetno ni prepoznaval kot pomembno nasprotnico. Žal ni bilo mogoče delovati popolnoma v skladu z zakonom in to je pri civilni družbi razvilo strpnost do korupcije. Zato so izjave, kot npr. želeli bi spremeniti družbo na boljše, pa ste sami skorumpirani, žal delno resnične. Največji prispevek civilne družbe po zrušenju Miloševića je bil zagotovo vzpostavitev institucije zaupnika za javne informacije in ombudsmana.

PRILOGA B: Intervju s Srđo Popovićem, nekdanjim vizionarjem Otpora in vodjem CANVAS-a

1. Kakšen je vpliv dejavnika časa na Otpor?

Otpor je generacijska stvar. Ustanovni člani smo bili rojeni med letoma 1968 in 1980. Bili smo dovolj stari, da pomnimo Jugoslavijo, in dovolj stari, da nas pošljejo v vojno. Leta 1991 sem bil v 1. letniku fakultete. Takrat smo v študentski organizaciji ubrali t. i. occupy pristop k demonstracijam – zasedali smo študentska naselja in univerze v Srbiji. Teme so bile študentske zadeve in protivojna sporočila. Nismo imeli možnosti za rast, saj smo bili omejeni na eno družbeno skupino. Podobno kot Bernie Sanders smo bili ustvarjalni in vplivni, vendar nismo imeli števil. To je bilo obdobje učenja, kako zasedati zgradbe in javne prostore. Demonstracije v letih 1996/97 so bile resnejša učna ura za nas. Študenti smo bili del državljskih demonstracij. V 100 dneh demonstracij smo pridobili izkušnje za dejavnosti na ulici, kako nastopiti proti policiji, kako komunicirati s politično opozicijo ... Stranke takrat niso bile sposobne mobilizirati množice, saj niso bile seksi. Jasno nam je postalo, da je neumno vsak dan demonstrirati. Na primer organizacija 3-dnevnega protestnega sprehoda je logistično zelo zahtevna, tveganje za izbruh nasilja je veliko, poleg tega je težko tako dolgo motivirati ljudi. Sovražnik lahko samo čaka, da se množica utruji in razide. Zato Otpor nikoli ni organiziral mitingov. Naredili smo klasično analizo stroškov in učinkovitosti – 20.000 ljudi na mitingu je 40.000 delovnih ur! Otpor je zato raje prevzemal druge dogodke, npr. miting opozicije ali koncert Đorđeta Balaševića. Treba je uporabiti splet dejavnosti, koncertov, protestnih sprehodov, subverzivnih akcij ... Naučili smo se tudi, da študenti ne moremo delovati sami. Prav tako nam je postalo jasno, da oblast ne more satanizirati npr. 5 vodij gibanja. Glavni vir učenja Otpora je bilo deset let aktivnih izkušenj z demonstracijami. To je bila naša krivulja učenja.

2. Od kod so prihajali ustanovitelji Otpora?

Pripadniki gibanja smo prihajali iz ozadja, medtem ko so bil mainstream Ceca, vojna, TV Pink in vojaška policija. Morali smo izstopiti iz tega območja ugodja. Tudi na

Poljskem, v JAR, Čilu, Gruziji, Ukrajini in Egiptu so nosilci sprememb avtsajderji. Politika namreč napravi vakuum, kjer se mora pojaviti alternativa.

3. Kakšen je bil odnos političnih strank do Otpora?

V kriznih časih stranka ni vozilo za aktivistične operacije. Stranke delujejo v nekih ciklih, naravnih za politico, največkrat povezanih z volitvami. Đinđić je razumel našo potrebo, da se ločimo od stranke. Niso pa nam bila naklonjena vodstva vseh strank, čeprav so bili njihovi člani pripadniki Otpora. Zanimivo je, da nas je podpirala tudi Cerkev. Lokalni duhovniki so pogosto skrivali naše člane.

4. Kateri so bili principi delovanja Otpora?

Temelj uspeha gibanj nasploh je prvič zagotavljanje enotnosti opozicije in drugič načrtovanje. To je tudi razlika med Otporom in študentskim gibanjem. V nasprotju z zavzemanjem samo za študentske pravice je Otpor gradil na "broad appeal". To smo se naučili iz študiranja boja proti apartheidu, kjer niso govorili le o pravicah Afričanov, ampak tudi o enakih možnostih za izobraževanje vseh manjšin. Ogromno energije smo porabili prav za združevanje opozicije. V nasprotju z volitvami leta 1996 smo leta 2000 po kraji na volitvah opozicijo stisnili v kot. Postali smo vez med ultraliberali in demokristjani, med borci za pravice LGBT in uvedbo verouka v šole.

5. Katere so bile dejavnosti Otpora, ki so pripeljale do 5. oktobra?

V okviru kampanje za mobilizacijo volivcev "Vreme je!" smo napovedovali, da se bo volitev udeležilo 300.000 mladih med 18 in 25 let. Ker je Milošević izgubil že v prvem krogu in ker se volilna komisija ni oglašala kar 7 dni, je bilo vsem jasno, da je oblast prirejela izide. Krajo volilnega glasu ljudje doživljamo zelo osebno. In gibanje postane množično, ko postane osebno. Takrat smo dejavnosti usmerili v organizacijo splošne stavke. Prelomni trenutek je bila stavka rudarjev v Kolubari, kjer nakopljejo 70 % premoga v Srbiji. Milošević se je prestrašil in poslal nad rudarje policijo in vojsko. Iz

Beograda pa je krenilo 20.000 ljudi, da bi pomagali zaščititi rudarje. Odziv diktatorja na nezadovoljstvo je bil tak kot odzivi diktatorjev povsod po svetu: 1. problem ignoriraš, 2. nastopiš nasilno in 3. privoliš v to, kar ti je bilo ponujeno na začetku. Za Miloševića je po Kolubari bilo prepozno.

6. Kakšen je bil vpliv tujih intervencij, gospodarskih sankcij in bombardiranja?

Sankcije so bile usmerjene na vsa področja gospodarstva, bile so t. i. shotgun sanctions, ki pa so samo še okrepile Miloševića. Srednji razred so spremenile v razred tihotapcev, saj si lahko preživel le s prodajo goriva ali deviz. Smiselne so bile samo posamezne "sniper sanctions", kjer so funkcionarjem oblasti in njihovim družinam onemogočili potovanja. Prav tako bombardiranje – zunanja grožnja je vselej dejavnik notranjega povezovanja. Primer je 9. september.

7. Ali je obstajala mednarodna iniciativa za rušenje Miloševića?

Vsako veleposlaništvo je imelo svojega kandidata, ki naj bi zamenjal Miloševića. Velika Britanija je bila za Vuka Draškovića, Nemčija je podpirala Đinđića. Tako so ustvarili nekakšno lutkovno gledališče, kjer je vsakdo mislil, da je on "ta". Interesi tujcev so bili izredno partikularni, ni bilo enotne iniciative. Tuje vlade so hkrati finančno podpirale več kot 20 političnih igralcev. Šele Đinđiću (DS), Veranu Matiću (B92) in Otporu je uspelo razložiti tujcem, da je skrivnost uspeha v enotnosti. Otpor je sočasno deloval na treh frontah: 1. proti Miloševiću, 2. za enotnost opozicije in 3. diplomatsko z mednarodno skupnostjo. Uživali smo velik ugled pri tujcih, saj so bili naši člani največkrat aretirani, zavzemali smo se za nadzor volitev in nismo bili politično aktivni, kar pomeni da nas niso vodili osebni interesi. Lahko bi naštel štiri ključne pozitivne učinke mednarodne skupnosti: 1. pomoč neodvisnim medijem, 2. treningi nadzora volitev, 3. podpora občinam leta 1996 z gorivom in 4. donacije za Otpor in civilno družbo zadnjih 10 mesecev leta 2000.

8. Kako so reakcije oblasti vplivale na ugled Otpora?

Milošević je delal vse, da bi poenotil opozicijo, saj je bil v vojni s sindikati, opozicijo, študenti in vsem svetom. Njegova vojna miselnost je Otporu samo pomagala, saj smo imeli jasnega nasprotnika. Zato so tudi barve gibanja črno-bele. Ker ni sivine. Ko je RTS poročal o novem zakonu o terorizmu, sem takoj poklical kolega, ki je skrbel za stike z mediji, in naročil dodatne prijavnice za včlanjanje v Otpor. V naslednjem tednu smo pridobili 4500 novih članov. Takrat je bilo zelo seksi biti v Otporu, saj je to pomenilo, da se te Sloba boji. V bistvu je Milošević bolj koristil dejavnosti Otpora kot mednarodna skupnost. Še aprila 2000 so bili predstavniki tujih vlad prepričani, da bodo v Srbiji izbruhnili oboroženi spopadi, in so nam ponujali orožje.

9. Kako je bil Otpor organiziran?

Zavestno smo se odrekli delu avtoritete. Delovali smo kot hibridna organizacija. Kombinacija med visoko difuzno, spletno organizacijo in organizacijo s trdnim ustrojem in vodji. Vodje v Srbiji so bili v 90. letih utrujeni, kupljeni ali satanizirani. Nismo se ukvarjali z vodjo, temveč smo govorili o viziji in simbolu upora. Tudi sami smo namreč ljudje, alergični na avtoritete. Naš pristop je bil "jaz sem Srđa, eden od 20.000 vodij". Pogoj, da se pridružiš Otporu, je bil, da uporabljaš našo ikonografijo in da si nenasilen. Iz Beograda so prihajale ideje in gradiva, sicer pa nismo vedeli, kaj počnejo lokalne enote. To je ena od uporabnih taktik iz knjige Gena Sharpa "Distract and disperse".

10. Ali se je Otpor učil samo iz lastnih izkušenj?

Otpor je imel eksperimentalen pristop. Mogoče tudi zaradi tega, ker nas je večina bila naravoslovcev. Delali smo po metodi "poskusov in napak", saj smo imeli osem let časa za učenje. Če bi bil drevo, bi se medtem nekaj naučil! Del znanja je bil prevzet iz žametne revolucije na Češkoslovaškem, pomembno vlogo pa bi pripisal tudi politiki Tita in Jugoslavije. Kot članica gibanja neuvrščenih je Jugoslavija pripisovala poseben pomen dekolonizaciji in protiimperializmu, najbolj proti Rusiji. Veliko smo se

učili o Gandhiju, mediji so veliko poročali o dogajanju na Poljskem, Češkem. Prav srbski RTS je recimo prvi poročal o demonstracijah v Romuniji in padcu Ceausescuja. Vsi svetovni mediji so objavili posnetke RTS. Resnično nismo živeli v milnem mehurčku, bili smo izredno dobro informirani.

11. Kaj meniš o trenutnih gibanjih, npr. o iniciativi Ne davimo Beograda?

Njihov motiv mi je zelo všeč, ni pa mi všeč njihovo vztrajanje pri ekskluzivnosti. Niso npr. podpisali peticije DS za odstavitev beograjskega župana, čeprav se tudi sami zavzemajo za isti cilj. Srbija se žal spet vse uči na novo, niso izkoristili naše krivulje učenja. Oni bi lahko bili nasledniki Otpora, ki bi izkopali pest.

PRILOGA C: Intervju z Dejanom Randićem, nekdanjim kreativnim direktorjem Otpora

1. Od kod je Otpor črpal izkušnje?

Nekateri izmed nas so si nabirali prve izkušnje na demonstracijah 9. in 10. marca 1992, ki so bile od začetka obsojene na neuspeh. Demokratična miselnost na predvečer vojne v nekdanji Jugoslaviji je bila še premlada. A vseeno so bile demonstracije zibelka protirežimskih dejavnosti. Resnejši so bili študentski in državljanski protesti v letih 1996 in 1997. Opozicija je bila zbrana v koaliciji "Skupaj". Tu je bil upor že bolj strukturiran, imel je svoje trajanje, strukturo, tu se začelja krivulja učenja Otpora. Na teh demonstracijah so tudi začetki političnega in civilnega upora strank in gibanj. Večina ustanoviteljev Otpora se je tukaj spoznala. Nekateri so sicer sodelovali tudi na demonstracijah leta 1992. Po njih je nastalo veliko razočaranje, saj je opozicija na volitvah v resnici zmagala, toda oblast ni priznala volilnih izidov. Leta 1998 je vladala največja apatija.

2. Kaj je prispevalo k ustanovitvi Otpora?

Uradni začetek Otpora je 3. oktober 1998. Ustanovitelji gibanja smo skupina ljudi, ki smo se poznali iz stranke DS in iz študentskih organizacij. Postajali smo vse manj birokratski in vse bolj seksi z dozo anarhizma. Mi smo, recimo, brcnili v vrata in vzkliknili: "Otpor je odgovor!" (Upor je odgovor!), medtem ko so drugi izdelovali kreativne plakate. Bili smo "malo nori" – tak tip ljudi se je pač zbral. V tem obdobju smo že imeli občutek, da stranke in organizacije ne morejo napraviti ničesar. Študentska gibanja so se ukvarjala z izpitnimi roki, stranke z volitvami in mitingi, mi pa smo hoteli delovati čim bolj aktivistično. Povod za nastanek Otpora in za družbeno angažiranje sta bila dva zakona: o informiranju in o univerzi.

3. Kakšni so bili začetki Otpora?

Sprva smo bili v ilegali zaradi okoliščin, zbirali smo se v stanovanjih prijateljev, najetih prostorih. Marsikaj je na začetku šlo samo od sebe, takrat je bil Otpor najbolj pisan. Prelomni trenutek je bil letak Manifest Srbije – “Otpor je odgovor”. To je bilo za študente, objavljeno celo na naslovnici tednika Telegraf. Sočasno so aretirali 4 aktiviste gibanja. To je bila imenitna reklama za Otpor! Ker ni bilo relevantnih opozicijskih strank ali organizacij, so se mediji in ljudje odzivali že na najmanjše impulse. Potem pa je bilo med bombardiranjem razglašeno izredno stanje in vsi smo ustavili politično dejavnost. Umaknili so se tudi donatorji. Razmišljam o mednarodni podpori ... Na neki bizaren način je bombardiranje pomagalo, da smo se znebili Miloševića ... To in uničena država. To je morda ta mednarodna podpora ...

4. Kakšno ozračje je vladalo v Srbiji po bombardiranju?

Takoj po bombardiranju, poleti 1999, pride do vrste nepovezanih dogodkov po vsej Srbiji. To so bila nekakšna dejanja spontane državljanske nepokorščine: 1. oče ubitega sina javno zavrne državno priznanje, 2. matere ubitih Srbov, ki so se bojevali na Kosovu, protestirajo proti Miloševiću, 3. voditelj se zaklene v poslopje radijske postaje v Leskovcu in oddaja program proti oblasti in 4. v mestnem središču Valjeva kipar Maki postavi kip penisa. Vsi so nekako pričakovali, da bodo po bombardiranju ljudje najbolj prestrašeni, zgodilo pa se je ravno nasprotno. In to je imelo zelo velik vpliv, ker so taka dejanja prebudila še druge ljudi. Đinđić je bil v tem času obdolžen izdaje, Drašković je postajal vse bolj čudaški. V pogovoru za BBC je npr. dobesedno prevedel srbski pregovor “Ne mešati bab in žab” kot “Don't mix grandmas and frogs”. Jeseni leta 1999 je sledilo intenzivno povezovanje opozicijskih strank. Đinđić je vodil Zvezo za spremembe, ki je bila ožja različica DOS. Njene članice so bile stranke DS, DHSS, GSS. V DOS je bilo 19 strank, v Zvezi pa 5. Začele so se demonstracije. V tem trenutku še ni bilo recepta za dolgotrajne demonstracije.

5. Kateri so bili naslednji koraki Otpora?

Otpor so opogumila spontana dejanja državljanske nepokorščine po vsej Srbiji. Videli smo, da revolt nekako lahko ostane nekaznovan. Oblast se je bolj ukvarjala s posledicami bombardiranja kot s protestniki. Poučeni z izkušnjami demonstracij leta 1996/1997, smo izoblikovali strukturo gibanja. Načrtno smo se opredelili za sistem majhnih zmag, saj tako ljudi intrigiraš in spodbudiš k delovanju. Majhne zmage in zabava. Po bombardiranju je bil položaj za nas ugodnejši: v Srbijo so se vrnil tuji mediji, na naši strani je bilo tudi veliko lokalnih medijev, saj je opozicija po 1996/97 osvojila večino lokalnih oblasti. V nasprotju z današnjo situacijo so takrat vsaj obstajali protirežimski mediji, čeprav je bil Milošević večji diktator od Vučića. Mediji so bili lačni informacij, in hitro si se znašel na naslovnica. Tako smo si postavili za cilj, da se pojavljamo na naslovnih straneh časopisov. Organizirali smo serije majhnih, poceni akcij, ki jih je bilo preprosto ponoviti tudi v drugih krajih Srbije. Ena takih je bila denimo pretepanje soda. To so bile viralne akcije tistega časa. Naše početje je bilo učinkovito, saj smo vključevali ljudi na zabaven način in se posmehovali oblasti. Vseeno pa je bilo to subverzivno delovanje. Dogodke smo seveda napovedovali medijem, ti pa so z zadovoljstvom poročali o njih.

6. Kaj je bila skrivnost ustvarjalnosti taktik?

Imeli smo odgovor tudi na izzivanje, npr. na provokacije "Izdajalci in tuji plačanci" smo odgovarjali tako, da smo na čelo kolone demonstrantov postavili veterane vojne na Kosovu. Ko so nasprotniki vzklikali: "Vi ste navadne pičke, kaj hočete, študenti?" smo namenoma izzvali pretepe s policijo. To je bila tudi taktika profiliranja, da postanemo še bolj "seksi". Začeli smo privabljati še druge ljudi, ne samo študente. Sloveli smo kot zafrkanti, ki pa znajo biti resni. Oblast smo zavajali tako, da smo na vsak naš dokument odtisnili žig Analitični center Otpora. Pozneje sem ob pregledu dokumentov obveščevalnih služb odkril, da je bila oblast prepričana, da ima Cia res posebno tajno sobo z možganskim trustom. Za nas je bilo super, da so preganjali nekaj, kar ne obstaja.

7. Kako je prišlo do preobrazbe gibanja iz študentskega v narodno?

Začeli smo resno politično delovati. Organizirali smo 1. kongres Otpora in povabili predstavnike vse politične opozicije. Namenoma smo pripravili temačno atmosfero s skoraj fašistično ikonografijo. Branko iz Otpora je predstavnikom opozicije, ki so sedeli v prvi vrsti, z odra sporočil: "Tudi vi se morate združiti! Kdor izda, je pizda!" Seveda je sporočilo močno odmevalo v javnosti, televizije so spremljale dogajanje s kar 50 kamerami. Mediji pa niso prišli zato, ker je imel kongres Otpor, temveč zato, ker je nekdo organiziral kongres na dan, ko ima svoj kongres SPS. Mediji in opozicija so bili naša zaščita pred policijo. Po tem nas je opozicija začela jemati resno, pozicionirali smo se kot nekakšen "watchdog".

8. Ali se je potem mednarodna podpora okrepila?

Tuji donatorji so nas po mojem mnenju prvič opazili na začetku leta 1999, po kongresu pa so nas šele začenjali razumeti. Otporovi donatorji so bili NDI, IRI, NAD, Freedom house. Pomoč je prihajala v obliki treningov, znanja in denarja za kampanje. IRI je npr. organiziral trening s Helveyjem v Budimpešti, vendar so bile njegove predlagane taktike neuporabne, saj so temeljile na izkušnjah iz Indonezije. Pri nas policija le ni streljala na demonstrante. Govoril je o tem, da moramo namesto črnih majic nositi bele, da se morajo tisti v prvih vrstah na demonstracijah zavarovati z vzmetnicami ... To je bil najbolj nesmiseln trening v mojem življenju. Srečali smo se tudi s predstavnikom slovaškega gibanja OK89 – posredoval nam je izkušnje z njihovo kampanjo za mobilizacijo volivcev Rock the vote.

9. Kakšen je bil vpliv mednarodnih strokovnjakov za nenasilni upor na vaše delovanje?

Za Srdo, političnega komisarja in stratega Otpora, je bil velik navdih knjiga Gena Sharpa, vendar ni nikoli osebno govoril z njim. Srda je bil vedno politično nadarjen. Iz knjige je napravil derivat, primeren za Srbijo. Razvil je metodologijo. Že takrat smo imeli posebne procedure za aktiviste. Obstajali so npr. stalni odgovori na vprašanja,

recimo "Kdo je vodja Otpora? – Jaz sem vodja Otpora" in "Kdo vas financira? Srbska diaspora." Obstajala je tudi procedura, kako ukrepati, ko nekoga aretirajo. Odvetniki, predstavniki medijev in aktivisti so šli pred policijsko postajo in demonstrirali. Vsakomur, ki ga zaslišujejo, je veliko lažje, če zunaj sliši skandiranje svojega imena. Tako smo kazali solidarnost in da prijetje ni velika stvar, sploh ne v mestecih po Srbiji, kjer se vsi poznajo.

10. Kako se je začelo leto 2000?

Prelomno leto je bilo že novo leto 2000. Na Trgu republike v Beogradu smo izključili elektriko in 15.000 ljudi poslali domov. Glavni slogan akcije je bil "To je to leto!" Naslednji dan se je po vsej Srbiji pojavilo 40.000 plakatov. Bilo je zelo pogumno sporočilo, saj se nihče takrat še ni upal verjeti, da bi lahko Milošević res padel. Otpor je s tem pokazal zobe. Maja 2000 so se razmere zaostrele, saj je grozilo, da bo sprejet zakon o terorizmu, po katerem bi Otpor lahko preganjali kot teroristično organizacijo. Vse več je bilo aretacij in pretepanja pripadnikov gibanja. V nekem pretepu je sodeloval tudi Marko Milošević, Slobodanov in Mirin sin. V Beogradu so potekale velike demonstracije, ki jih je organizirala opozicija. Začela so se resna pogajanja o povezovanju. Otpor je bil v funkciji opazovalca, saj je bil priznan dejavnik pritiska.

11. Zakaj je Otpor namenjal toliko pozornosti volitvam?

Verjeli smo v tri dejavnike uspeha: 1. opozicija se poenoti, 2. volivci se udeležijo volitev in 3. volilni izidi se morajo zaščititi. Kazalo je, da se bo to zdaj prvič zgodilo. Otpor je gradil na naraščajočem sovraštvu do Slobodana Miloševića. Nikoli nismo pozivali h glasovanju za opozicijo. Zahtevali smo, da se glasuje proti Miloševiću. Gradili smo na dveh kampanjah. Prva je bila negativna, črna, s sporočilom "Gotov je!" in je izražala bes, ker nam je uničil življenje. Druga kampanja je bila optimistična, v barvah in s sporočilom "Vreme je!".

12. Kako je bil Otpor organiziran?

Gibanje je imelo dva štaba. Glavni štab je vodil kampanjo "Gotov je!", štab v Svetogorski pa je pod imenom Združenje nevladnih organizacij vodil kampanjo "Čas je!". Glavni del kampanje "Čas je!" je bila vrsta koncertov po načelu Rock the Vote – sodelovali smo z radiem B92 ter skupinami Kanda Kodža in Nebojša, Eyesburn, Darkwood Dub. Otpor je takrat imel najboljšo distribucijsko mrežo v Srbiji. Tri milijone nalepk in 300.000 plakatov smo z osebnimi avtomobili razvozili po vsej Srbiji. Nalepke smo lepili na plakate SPS in tako prevzemali njihov oglaševalski prostor. Otpor je od začetka imel zelo razpršeno strukturo. Bili smo brez pravil, lahko si počel, kar si hotel, nikoli ni bilo glasovanja, delovali smo na podlagi medsebojnega zaupanja. V centrali nas je bilo 8 ali 9 in se drug drugemu nikoli nismo vmešavali v delo.

13. Kakšna je bila vloga Otpora pri 5. oktobru 2000?

Organizacija 5. oktobra ni Otpor, 90 % vsega je načrtno organizirala opozicija, Otpor ni bil del organizacije. Vseeno pa so demonstracije potekale z ikonografijo našega gibanja. Ljudje so nosili nalepke "Vsakdo je upor". Po 5. oktobru smo delovali kot nadzorna organizacija, "watchdog". Decembra smo pripravili kampanjo za mobilizacijo volivcev. To je bil čas, ko je bil Otpor slaven, opozicija in civilna družba sta bili v razmahu. Po republiških volitvah je Đinđić postal predsednik vlade. Od donatorjev smo dobivali denar za vse, kar smo želeli.

14. Kaj se je takrat zgodilo z Otporom?

Odločili smo se za prvo glasovanje v zgodovini Otpora, ko smo razpravljali, kaj storiti z njim. Obstajali sta dve struji. V prvi skupini, ki sva ji pripadala Srđa in jaz, smo želeli obredno zakopati pest, da bi jo naslednje generacije lahko odkopale, ko bi jim bila potrebna energija Otpora. Izkoristili bi samo distribucijsko mrežo Otpora, in sicer za poslovne namene. Druga skupina pa je hotela ohraniti Otpor, da bi bil "watchdog" v

političnem procesu in postal neke vrste "think-thank" za kulturne dejavnosti – da bi deloval tudi kot koncertna agencija, glasbena znamka. Nekaj časa sta dva pripadnika gibanja vodila Službo za resnico in po srbskih mestih ljudem dajala pravno pomoč za nerešene primere iz Miloševićevih časov. Ljudje so v vrstah čakali, da so prijavi malverzacije, tihotapljenje, kriminal. S primeri se je ukvarjala mreža odvetnikov in rešenih je bilo veliko resnih in velikih težav. To je bila neke vrste "revolucionarna pravičnost". Žal služba ni nikoli postala institucija. Na volitvah decembra 2000 je opozicija dobila 180 od 250 poslanskih mest. Če bi hoteli, da bi Otpor postal politični igralec, bi bil to pravi čas, da sodelujemo na volitvah. Verjetno bi dobili polovico opozicijskih glasov. Vendar takrat še nismo bili dorasli temu. Otpor je nazadnje dobil 1,5 % glasov na volitvah nekaj let pozneje, ko je bilo že prepozno, potem pa so njegovi člani vstopili v DS. Tako smo ostali "drekači", ki so se prodali političnemu establišmentu. Z "zakopano pestjo" bi bilo drugače. Januarja 2001 smo prenehali delovati, večina nas je samo želela normalno živeti. Srđa pa je nadaljeval delo z organizacijo CANVAS. Iz tega je napravil celo znanost. Izkušnje drugih držav je proučeval šele pozneje in v njih prepoznaval matrico upora ter na osnovi razlik med srbsko revolucijo in drugimi revolucijami vzpostavil novo metodologijo. Pa ne zato, ker je srbski primer po nečem poseben, temveč zato, ker je Srđa priden in sposoben fanatik.